

**Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbelâ* (Osmanlı Hâkimiye-
tinin Sonuna Kadar)**

Dr. Fatih ERKOÇOĞLU**

Özet:

Kerbelâ, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi öncesinde adından söz edilen önemli bir mevki değildir. Bu mekanın önemi Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in maiyetindekilerle birlikte burada şehit edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kerbelâ mevki, düzlük, savunmaya uygun olmayan ve sadece içecek suyunun bulunduğu bir konak yeridir. Hz. Hüseyin'in şehadetiyle ziyaret mekanı haline gelmiş, şehitlerin mezarları çevresinde bir şehir oluşmuştur. Bu makalede, Kerbelâ isminin kökenleri, Kerbelâ coğrafyası ve burada meydana gelen olayın bazı hususiyetleri zikredildikten sonra, bu topraklarda hakimiyet tesis etmiş olan devletlerin Kerbelâ ile ilgili faaliyetleri, Osmanlı hakimiyetinin sonuna kadar dönem dönem ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kerbelâ, Hüseyin, Meşhed, Emevîler, Abbâsîler, Osmanlılar

Abstract:

Karbala is not an important place to mention before the martyrdom of Imam al-Husain. The importance of this place is because of the event that Imam al-Husain, the grand son of Prophet Muhammad, and his attendants were martyred there. Karbala is a plain halting place with fresh water only but not proper to defend. This place became a visiting place after the martyrdom of Imam al-Husain, and a city around the graves of martyrs grew up. In this article, after mentioning the geography of Karbala, the roots of the name of Karbala and some features of the event that took place there, the activities of some states which controlled that region related to Karbala until the end of the Ottoman reign are going to be taken up in periods.

* Bu makale "Kutsal Bir Mekan: Kerbelâ" adı ile 20-22 Mayıs 2010 tarihlerinde Sivas'ta tertip edilen Uluslar Arası Kerbelâ Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuş metnin, muhtelif değişiklik ve ilavelerle gözden geçirilerek hazırlanmış halidir.

** Ar. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi - Sivas
(ferkocoglu@cumhuriyet.edu.tr, fatiherkocoglu@hotmail.com)

Key Words: Karbala, Husain, Mashhad, Umayyads, Abbasids, Ottomans

Giriş

Kerbela bugün Irak devleti sınırları içerisinde bulunan ve ülkenin başkenti Bağdat'ın takriben 100 km güney batısında yer alan önemli bir şehirdir.¹ Kerbelâ Kûfe'ye takriben 70 km mesafede bulunmaktadır.² Necef, Kâzımiyye, Sâmerrâ gibi Şîilerce önemli addedilen “atebât-ı âliye” veya “atebât-ı mukaddese” olarak anılan mekânlardan birisidir.³ İbn Havkal, Kerbelâ'nın, Fırat Nehri'nin batısında, Kasru İbn Hubeyre'nin⁴ karşısında yer aldığını belirtmektedir.⁵

Kerbela'nın önemi Hz. Hüseyin'in ve maiyyetindekilerin 10 Muharrem 61/10 Ekim 680'de burada katledilmesinden gelmektedir.⁶ Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin cenazelerinin gömüldüğü

¹ E. Honigmann, “Karbala”, *El²*, Leiden 1978, IV, 637; Abdulaziz Sachedina, “Karbala”, *The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World*, New York 1995, II, 398-399; Mustafa Öz, “Kerbela”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 271.

² <http://www.sher-e-rabbani.com/researchdetails.php?id=4>, 8 Mayıs 2010. Guy Le Strange, Kerbelâ'nın Kûfe'nin sekiz fersah kuzey batısında yer aldığını ifade etmektedir. *Buldânu'l-Hilâfetî's-Sarkıyye*, (Arapçaya çev. Beşir Fernoslin-Corcis Avvâd), Bağdat 1954, s. 105. Bir fersah 3 mil, bir mil 3000 Hâşimî zira'ı idi. Hâşimî arşını için ortak değer 66, 5 cm dir. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul 1990, s. 71.

³ H. Algar, “Atabât”, *El²*, Supplement 1-2, Leiden 1980, 94; Avni İlhan, “Atebât”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 49.

⁴ Son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed (127-132/744-749)'in Irak valisi olan Yezid b. Ömer b. Hübeyre tarafından Fırat nehri kenarında ve Kûfe'ye yakın bir yerde yapımına başlanmış, ancak şehrin inşası tamamen bitirilememiştir. Halife Mervan b. Muhammed'in kendisine gönderdiği mektupta, Kûfe halkı ile komşu olmamasını emretmiş bu yüzden de şehrin yapımından vazgeçmiştir. Emevî devletin yıkılması sonrasında Abbâsî halifesi Mansur bu şehre gelmiş ve şehrin bitmeyen kısmını tamamlamış, yeni ilaveler de bulunmuş ve şehrin ismini de *Haşimiyye* olarak değiştirmiştir. Fakat buna rağmen müteakiben şehir, Kasr-ı İbn Hübeyre veya Medinetü İbn Hübeyre şeklinde isimlendirilmiştir. Bkz. el-Belâzurî, Ahmed b. İsa b. Ca'fer, (279/895), *Kitâbu Cümeli min Ensâbu'l-Esrâf*, (Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli), Beyrut 1996, IV, s. 196; Le Strange, *Buldânu'l-Hilâfetî's-Sarkıyye*, 96; Fatih Erkoçoğlu, “İmar Faaliyetleri”, *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara 2003, s. 157.

⁵ İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım en-Nâsibî, (350/961), *Kitâbu Sûreti'l-Arz*, Leiden 1938, I-II, 243; ayrıca bkz., E. Honigmann, “Karbala”, *İA*, İstanbul 1955, VI, 580.

⁶ Yâkût kitabında Kerbelâ'nın dışında et-Taff denilen bir yerden bahsetmekte ve Hz. Hüseyin'in burada öldürüldüğünü zikretmektedir. Ayrıca Yâkût et-Taff'da birkaç tane su kaynağının olduğunu da belirtmektedir. Bkz. Şihâbuddin Ebû Abdullah, Yâkût el-Hamevî, (626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, (Thk. Ferîd Abdülaziz el-Cündî), Beyrut 1990, 40-41. Ayrıca bkz. Ahmet Turan Yüksel, *İhtirastan İktidar*,

Hâir⁷ mevkii kısa zaman sonra bir ziyaretgâh mekanı olmuştur. Geçmişte olduğu gibi bugün de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesi, İslâm dünyasının büyük ziyaret yerlerindendir.⁸ Özellikle Zeynu'l-Âbidîn, İmam Bâkır ve Câfer es-Sâdık'dan gelen rivayetlerde Kerbelâ toprağının faziletine dikkat çekilmiş ve de Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret edenin bağışlanacağı vurgulanmıştır.⁹ Zamanla Kerbelâ'nın kudsiyetiyle ilgili bu anlayış aşırı boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki Kerbelâ'yı ziyaret, hac gibi algılanmış ve değerlendirilmiştir.¹⁰

Biz bu makalede Kerbelâ isminin kökeninden başlayarak, Kerbelâ coğrafyası ile burada meydana gelen olayın bazı hususiyetlerini zikrettikten sonra, bu topraklarda hakimiyet tesis etmiş olan devletlerin Kerbelâ'da yapmış oldukları muhtelif faaliyetlerini ele alacağız.

I - Kerbelâ İsminin Kökeni Üzerine

Kerbela isminin kökeni ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de kesin bir sonuca ulaşılammıştır. Buna göre ilk görüş Akkadca ve Asûrice sıvri külâh anlamına gelen *Karballatu* kelimesinin¹¹ Orta İbranice ve Ârâmice'de *Karbelâ* şekline dönüştüğü ile ilgidir.¹² İkinci Arapça "Bâbil Çevresi" anlamına gelen Kuver Bâbil'den geldiği hakkındadır.¹³ Üçüncü görüş ise Yâkut el-Hamevî'de zikredildiği üzere "ayakların yere yumuşak basması, ayakların yumuşak zemine basması, çamurda yürümek" ve "buğdayı ayıklamak ve temizlemek" anlamlarına gelen *kerbele* kökünden geldiğidir.¹⁴ Ayrıca Feyrûzâbâdî, sonunda h harfi olmaksızın *Kerbel* kelimesinin ise kırmızı parlak çiçek açan bir bitki olduğunu belirtmektedir.¹⁵

Kerbelâ, Emevî Valisi Ubeydullah b. Ziyâd Döneminin Anatomisi, Konya 2001, s. 89.

⁷ Hâyir veya Hâir mevkii için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 241.

⁸ Ira M. Lapidus, *İslâm Toplamları Tarihi I*, İstanbul 2002, s. 105.

⁹ es-Seyyid İbrahim el-Müsevî ez-Zencânî, *Cevle fî Emâkini'l-Mukaddese*, Beyrut 1985, s. 79-81; Mustafa Öz, agm, XXV, 271. İmam Bâkır'dan gelen rivayetlerden birinde "Allâh'ın Kerbelâ toprağını Kâbe'yi yaratmadan 24 bin yıl önce yarattığı" ifade edilmektedir. Bkz. *Cevle*, s. 80.

¹⁰ Mustafa Öz, agm, XXV, 271.

¹¹ E. Honigmann, bir çeşit başlık olduğunu ifade etmektedir. Bkz. "Kerbalâ", VI, 580.

¹² Mustafa Öz, "Kerbelâ", *DİA*, XXV, 271.

¹³ Mustafa Öz, "Kerbelâ", XXV, 271.

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut trz, IV, 505; bkz. Mecdûdîn Muhammed b. Yâkûb el-Feyrûzâbâdî, (817/1414), *Kâmûsu'l-Muhîd*, Beyrut 1986, s. 1360; Mustafa Öz, "Kerbelâ", XXV, 271.

¹⁵ Feyrûzâbâdî, 1360.

Honigmann kelimenin Aramice ve Asûriceden geldiği üzerinde durmaktadır.¹⁶

II- Kerbelâ Coğrafyası

Kerbelâ mevkiinin, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden önce İslam tarihi ve kültürü bakımından pek fazla ehemmiyeti haiz olmadığı bilinmektedir. Kerbelâ arazisi düzdür ve burada dağlık bir alan yoktur.¹⁷ Bugün Hz. Hüseyin ve Hz. Abbâs'ın meşhetlerinin kuzeyindeki ağaçlık alanın ise XIX. yüzyıl sonrasında özellikle Hüseyin nehri çevresinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

İslâm tarihinde Kerbelâ ismiyle ilgili ilk bilgiler Hâlid b. Velid'in bir sefer dönüşüyle alakalı olarak bahsedilmektedir. Onun 12/634 yılında ordusuyla Hîre'nin fethinden sonra Kerbelâ'ya geldiği ve burada konakladığı nakledilmektedir.¹⁸ Bu rivayetten Kerbelâ'nın bir konak yeri olduğu anlaşılmaktadır. Zira başka bir rivayet de bunu destekler mahiyettedir. Hz. Ali'nin de Enbâr¹⁹ yahut Sıffîn'den²⁰ dönerken burada bir ara konakladığı ve susuzluk endişesiyle burada bir kuyu açtırdığı belirtilmektedir.²¹ Kanaatimizce Hz. Ali, Kûfe'ye su ihtiyacının da kolay temin edilebileceği nehir boyundan gitmek yerine –ki böylece dönüş mesafesi hayli uzayacaktır- çölden, Kerbelâ üzerinden kestirme geçerek kısa sürede Kûfe'ye ulaşmayı planlamış olmalıdır.

¹⁶ Honigmann, "Karbalâ", *Ej²*, Leiden 1978, IV, 637.

¹⁷ Cengiz Eroğlu-Mutar Babuçoğlu-Orhan Özdil, *Osmanlı Vilayet Salmelerinde Bağdat*, Ankara 2006, s. 110; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul 1314/1896, V, 3833.

¹⁸ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *Tarihu't-Taberî*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Kahire trz, III, 373; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV, 505. Bkz. E. Honigmann, "Karbalâ", *Ej²*, Leiden 1978, IV, 637.

¹⁹ Yâkût, Enbâr'ın Belh yakınlarında bulunduğunu ve de Merverûz şehriden de daha büyük olduğunu zikretmektedir. Ayrıca burasının suyu, asmaları ve bahçelerinin bol olduğunu da nakletmektedir. *Mu'cem*, I, 305. Ne var ki burası Belh yakınlarında ya da Merverûz'a yakın bir yer değildir. Burası Irak topraklarında bulunmaktadır.

²⁰ Rakka ile Bâlis arasında Rakka'ya yakın Fırat Nehri'nin batı yakasında yer alan bir mevki. Hz. Ali ile Muâviye'nin Safer 37/Temmuz 658 yılında burada savaştılar. Yâkût, *Mu'cem*, III, 471. Ayrıca geniş bilgi için bkz. İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 2001, s. 103-113.

²¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, (463/1071), *Tarihu Bağdat ev Medînetü's-Selâm*, Beyrut trs, XII, 305-306. Rivayet edildiğine göre Enbâr'dan Kûfe'ye gelirken yolda Fırat Nehri'nden su ihtiyaçları karşılanmış ve müteakiben de sahraya girilmiştir. Nehirden almış oldukları su yeterli olmamış olacak ki insanlar bir müddet sonra Hz. Ali'ye sularının yeterli olmayacağından endişelerini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali "Allâh sizleri sulayacaktır" demiş ve daha sonra da bir kuyu kazılmış ve buraya konaklanmıştır. *Tarih*, XII, 305.

Buna göre nehir kıyısından gidilmediğine göre Hâlid b. Velid'in konakladığı yerde konaklanmış olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Hüseyin ve beraberindekiler de Kerbelâ'da konakladıklarında Hz. Hüseyin bu mevkii hatırlamıştır. Nitekim babasıyla Sıffin'den dönerken burada konakladıklarını belirtmesinden aynı yerde konaklandığı ortaya çıkmaktadır.²² O halde Kerbelâ mevkiine yakın bir yerde Fırat nehri ya da bir kolu bulunmamaktadır. Halbuki kaynaklarımızda Hz. Hüseyin'in öldürülmesi öncesinde onun ve maiyetindekilerin susuz bırakılması hususu Hz. Hüseyin'in suya ulaşmaya çalışması, özellikle Fırat Nehri'ne ulaşmaya çalıştığı ve Kûfe ordusunun da onların suyla bağlantısını kestiği şeklinde anlatılmaktadır.²³ Yukarıda da belirttiğimiz üzere Kerbelâ'nın yakınlarında ne Fırat Nehri geçmekte ne de ona ait bir kol bulunmaktadır. Bugün Hüseyin nehri denilen ve Kerbelâ'yı resmeden kitap ve başka eserlerde gösterilmeye çalışılan nehir ise müteakip devirlerde açılmış bir kanal olup çatışma mahallinden -ki en azından şehitlerin mezarlarından- hayli uzakta kalmaktadır.

Kerbelâ'nın konak yeri olduğunu ve Hz. Ali'nin de buraya bir kuyu açtırdığını yukarıda ifade etmiştik. Kaynaklarımızda Hz. Hüseyin'in de artan su ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir kuyu kazdırdığı, fakat buradan su çıkmadığı ifade edilmektedir.²⁴ Bunun üzerine Hz. Hüseyin'in, baba bir kardeşi Abbâs b. Ali'yi²⁵ su temini için görevlendirdiği zikredilmektedir.²⁶ Dineverî, Abbâs'ın 30 atlı ve

²² ed-Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd, (282/888), *Ahbâru't-Tivâl*, (Thk. Ömer Farûk et-Tabbâ'), Beyrut trz., s. 232.

²³ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *İstişâdu'l-Hüseyin*, (Thk. Es-Seyyîd el-Cumeylî), Beyrut 1988, s. 140. Ebû Mihnef, Abbâs ve adamlarının su almak için Fırat Nehri'ne gittiklerini, burada 'Ubeydullah b. Ziyâd'ın adamlarının onlara engel olduklarını zikretmektedir. Ebû Mihnef, Lût b. Yahya, (150/767), *Maktelu'l-Hüseyin*, Bağdat 1977, s. 52. Bkz. Hüseyin Algül, *Kerbelâ Kanayan Bir Yara Gönül Sızlatan Bir Facia*, İstanbul 2009, s. 126. Bu arada Ubeydullah b. Ziyâd'ın onların su temin edebilecekleri bir yerden uzak tutulması emri hatırlanmalıdır. Bkz. Dineverî, *Ahbâr*, 234. Ayrıca bkz. Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul 1996, s. 249; Hüseyin Algül, *Kerbelâ*, 121. Ubeydullah b. Ziyâd, Deylemlilerin Rey şehrini işgal etmeleri üzerine Ömer b. Sa'd'ı buraya vali olarak tayin ederek bunlarla savaşmasını emrettiği bilinmektedir. Bkz. Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 252. Anlaşıldığına göre Irak valiliğine bağlı olan bu yerde bir isyan vardı. Hz. Hüseyin'in Fırat nehrinin öteki tarafına ulaşması halinde bu durum Irak valisi için daha büyük bir tehlike yaratabilirdi ve de Hz. Hüseyin'i orada yakalayabilmesi zorlaşabilirdi. Bundan dolayı Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin ve adamlarının Fırat nehrine ulaşmasını istememiş ve de böyle bir emir vermiş olabilir.

²⁴ Ebû Mihnef, *Maktef*, 52.

²⁵ es-Sekkâ olarak anılan Abbâs b. Ali hakkında geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, "Abbâs b. Ali b. Ebû Tâlib", *DİA*, İstanbul 1988, I, 21.

²⁶ Ebû Mihnef, 52.

20 yaya ile ellerinde su kırbalarıyla bir su kaynağına gittiğinden bahsetmektedir.²⁷ Kûfe ordusundan 'Amr b. el-Haccâc başkanlığında bir grup, bunların su almalarına mani olmaya çalışmışsa da engel olamamışlardır. Abbâs ve adamları, kırbalarını suyla doldurup Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin olduğu yere dönmüşlerdir.²⁸ Ebû Mihnef, Abbâs ve adamlarının Fırat suyuna ulaşmalarının 'Ubeydullah b. Ziyâd'ın adamları tarafından engellendikten sonra onların bir su kaynağı bulduklarını ve de sularını böylece temin ettiklerini söylemektedir.²⁹ Böylece Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin içme suyu ihtiyaçlarını Fırat nehrinden değil de bir su kaynağından karşıladıkları anlaşılacaktır.

Kerbelâ'da çatışmanın olduğu süre zarfında tabi olarak hava sıcaktır. Adamları tek tek kırıldıktan sonra yalnız başına kalan Hz. Hüseyin de bitkin halde yere oturmuştur. Ne var ki düşmanları tek başına ve yorgun vaziyetteki Hz. Hüseyin'i öldürmek için harekete geçememektedirler. Gün boyu çarpışan Hz. Hüseyin hayli susamış ve bunun üzerine de bir bardak su istemiştir. Suyu tam içerken ise Husayn b. Numeyr'in atmış olduğu ok ağzına saplanmıştır. Böylece bardak Hz. Hüseyin'in elinden düşmüştür.³⁰ Belâzurî Hz. Hüseyin'in su içmek için yaklaştığını (nereye yaklaştığını belirtmiyor) ifade ettikten sonra Husayn'ın atmış olduğu okun onun ağzına saplandığını zikretmektedir.³¹ Buradaki bardağın kimin tarafından verildiğinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Çatışmanın Hz. Hüseyin ve maiyetindekilerin bulunduğu konaklama yerinde olduğu düşünülecek olursa Hz. Hüseyin'in hayatta olan maiyetindeki kadınlardan su istemiş olduğu düşünülebilir. Zira tek başına kalan Hz. Hüseyin'e komutanların saldırılmasını emretmelerine rağmen bir hareketin olmayışı ve Husayn'ın attığı okun hedefine ulaşmasından sonra düşman askerlerinin ilerlediği düşünülecek olursa suyu verenin Hz. Hüseyin'in aile fertlerinden birisinin olduğu, buna rağmen onun elindeki suyu içmeden şehit olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Hüseyin kamp yerinde çadırların birbirlerine yakın kurulmasını ve de çadırların arkasına bir hendek kazılmasını emrettiği de rivayet edilmektedir. Bu hendeğin içine de etraftan toplanan kamış ve odunlar konulmuş ve arkadan saldırı esnasında da burası

²⁷ Dineverî, *Ahbâr*, 234. Ebû Mihnef Abbâs'ın yanındakilerin sayısını belirtmemektedir. Bkz. *Maktel*, 52.

²⁸ Dineverî, *Ahbâr*, 234. Ebû Mihnef de suyun nakledildiğinden bahsetmemektedir. Bkz. *Maktel*, 52-53; Adnan Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 263.

²⁹ Ebû Mihnef, 52, 53.

³⁰ Dineverî, *Ahbâr*, 237.

³¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 407; bkz. Taberî, *İstişâd*, 140..

ateşe verilmiştir.³² Hendeği ateşe verecek kadar çevreden çalı çırpının toplanmasından kuşatmacıların Hz. Hüseyin ve beraberindekileri oldukça uzaktan takip ettikleri sonucuna varılabilir. Ayrıca kamp kurulan yerin çevresinde hendeğin üstünü kapatacak ve düşmanın geçişini engelleyecek kadar ateşin oluşturulmasını sağlayacak miktarda çalı çırpının olduğu anlaşılabacaktır.

Dolayısıyla yukarıda zikrettiklerimizi özetleyecek olursak Kerbelâ'nın bir konak yeri, fakat çöl olduğu, yakınında nehir bulunmasa da burada içme suyunun karşılanabilmesi için de bir su kaynağının bulunduğu anlaşılabacaktır.

III-Hz. Hüseyin'in Mezarı

Kerbela şehri, şehitlerin mezarları çevresinde şekillendiği için öncelikle Kerbelâ hadisesiyle birlikte şehitlerin cenazelerine yapılan bir kısım uygulamalar ve cenazelerin nereye defnedildiği hususlarına değinilecektir. Hz. Hüseyin ve taraftarlarından 72 kişinin Kerbela'da şehit edilmesi sonrasında, cesetlerinin hepsinin başlarının kesilerek gövdelerinden ayrıldığı ifade edilmektedir.³³ Ayrıca Ömer b. Sa'd'ın emriyle on kişinin Hz. Hüseyin'in kıyafetlerini soyup,³⁴ atlarıyla çiğneyerek cesedini parçaladıkları kaynaklar tarafından zikredilmektedir.³⁵ Dineverî, öldürülenlerin başlarının kesildiğini ve çatışmaya katılan kabilelerin ne kadar kesik baş götürdüklerini beyan ederken Hz. Hüseyin'in cesedine yukarıda zikredilen türden bir işlemin yapıldığından bahsetmemektedir.³⁶ Bu da kanaatimizce Emevîleri kötülemek maksadıyla müteakiben uyduurulmuş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Zira daha sonra İbnü'l-Hanefiyye adına hareket ettiğini söyleyen Muhtar es-Sekafî'nin Kûfe'yi ele geçirmesi sonrasında Hz. Hüseyin'in katilleri-

³² Ebû Mihnef, *Maktef*, 57; Dineverî, *Ahbâr*, 235.

³³ Dineverî, *Ahbâr*, 238.

³⁴ Ebû Mihnef, 88. Kaynaklarda Hz. Hüseyin'in kıyafetlerini ganimet olarak alan şahısların müteakiben bazı hastalıklara yakalandıkları belirtilmektedir. İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî, (314/926), *el-Futûh*, Bayrut 1986, V-VI, 137; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem eş-Şeybânî, (630/1233), *el-Kâmil fî't-Tarih*, Beyrut 1989, II, 572-573. Demek ki Hz. Hüseyin'in öldürülmesine iştirak eden birçok kimse müteakiben hayatta kalmış olmalıdır.

³⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 410; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 573. Bkz. Ahmet Turan Yüksel, *İhtirastan İktidara Kerbelâ*, s. 91-92; Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, İstanbul 2001, 168. Demircan, İbnü'l-Esîr'den naklen Hz. Hüseyin öldürüldüğünde cesedinin atlara çiğnetilmesini emrettiğini zikretmektedir. *İktidar Mücadelesi*, 267, 278.

³⁶ Dineverî, *Ahbâr*, 238. Başlarla ilgili olarak ayrıca bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 412.

nin öldürülmesinde muhtelif cezalandırma şekilleri zikredilmekte ise de böyle bir cezalandırma şekli geçmemektedir.³⁷

Kaynaklarımıza göre Ömer b. Sa'd ve askerleri Kerbela'da iki gün daha kalmışlar ve kendi askerlerinin cenaze namazlarını kıldıktan sonra defnedip savaş meydanını terk etmişlerdir.³⁸ Hz. Hüseyin ve maiyetindekilerin cenazeleri ise onların ayrılması üzerine bölgede oturan Benî Esed kabilesi mensuplarından el-Ğadiriyye³⁹ köylüleri tarafından defnedilmiştir.⁴⁰ Bu durumda köylüler, kimliklerini bilmedikleri insanların cesetlerini -ki artık bu cesetlerin başları da yoktur- gömmüşlerdir. Ayrıca bu mezarlar içerisinde müteakiben Hz. Hüseyin'in mezarının tespiti de hayli güç olacaktır. O halde bugün bildiğimiz türbenin yeri bütün burada yatan ölüleri içine almaktadır ve de bütün şehitleri kapsamaktadır.

Ömer'in 'Ubeydullah b. Ziyâd'a gönderdiği Hz. Hüseyin'in kesik başı ise Kûfe'de bir süre bekletildikten ve de teşhir edildikten sonra onun tarafından Halife Yezîd'e gönderilmiştir. Yezîd de müteakiben başı kendi haremindeki kadınlara verdirmiştir. Hz. Hüseyin'in kesik başının akibeti hususunda kaynaklarımızda muhtelif bilgiler yer almaktadır. Bir rivayete göre Hz. Hüseyin'in başı Halife Yezîd'in kızı 'Âtike tarafından yıkatılıp, güzel kokular sürüldükten sonra Dımeşk'te sarayın bir duvarına ya da başka bir yere defnedilmiştir.⁴¹ Bir başka rivayette ise başın, Hz. Hüseyin'in hayatta kalan

³⁷ İbn A'sem, *Futûh*, V-VI, 270. İlginçtir ki, katiller bulunurken birileri Havle b. Yezîd el-İsbahî'nin Hz. Hüseyin'in başını kestiğini söylemiş, bunun üzerine de Muhtâr'ın onun ellerinin kesilmesini müteakiben de cesedinin yakılmasını emretmiştir. (Bkz. Ebû Mihnef, *Maktelü'l-Hüseyin*, 88) Muhtâr'a getirilen bir diğer şahıs için ise Hz. Hüseyin'in yüzüğünü aldığı ifade edilmiş, müteakiben de o şahsın önce yüzlüklü parmağı daha sonra da elleri ve ayakları kesilmiştir. Ömer b. Sa'd ve oğlu Hafs'ın öldürülmelerinde ise sadece başları kesilmiş başka bir işlem yapılmamıştır. İbn A'sem, *Futûh*, V-VI, 270-272. Eğer Hz. Hüseyin'in cesedi atlarla parçatılmış olsaydı en azından kaynaklarda böyle bir cezalandırma şekli diğerlerinden daha önce zikredilirdi diye düşünüyoruz. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise birilerinin katillerin özelliklerini en ince ayrıntılarına kadar bilmeleridir. İspiyonculuk yapanlar bu kadar detayı bildiklerine göre kuvvetle muhtemel katillerin arasında yer almış olmalıdırlar. Ayrıca aslında böyle bir şey olmayıp müteakiben birilerinin uydurmaları olarak ele alınabileceği hususunun da gözden kaçırılmaması gerektiğini düşünüyoruz.

³⁸ Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, 239; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 574.

³⁹ Kûfe yakınlarında Kerbelâ'ya yakın bir köy. Yâkût, *Mu'cem*, IV, 1990.

⁴⁰ Ebû Mihnef, *Maktel*, s. 89; Belâzurî, *Ensâb*, III, 411.

⁴¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 411-416. Belâzurî'de el-Kelbî'den zikredilen başka bir rivayette ise Yezîd'in Hz. Hüseyin'in başını Medine'ye gönderdiği ve burada bir ağaca dikildiği, müteakiben de başın yeniden Dımeşk'e getirtilip orada sarayın (Kubbetu'l-Hadrâ) bir duvarına yakın bir yere defnedildiği ifade edilmektedir. Bkz. *Ensâb*, III, 419. Böylece bugün Şiiilerin özellikle Dımeşk Emevî Camiine akın etmelerinin sebebi de anlaşılmış olacaktır.

yakınlarıyla birlikte Medine'ye gönderildiği ve burada Yezîd'in emriyle Medine valisi 'Amr b. Sa'îd tarafından kefenlettirilip, Bakî' Mezarlığı'nda annesi Fâtîma'nın kabrinin yanına defnettirildiği zikredilmektedir.⁴² Bunların dışında kesik başın Hüseyin'in kız kardeşi ve oğluna iade edildiği ve bedenle birlikte Kerbelâ'da toprağa verildiği de kayıtlıdır.⁴³

IV- Emevîler Döneminde Hz. Hüseyin'in Mezarı

Hz. Hüseyin'in şehit edildiği haberi her tarafta duyulduğunda ve Kûfe'nin de Kerbelâ'ya yakınlığı düşünülecek olursa bölge insanının Hz. Peygamber'in torunu ve şehit halifeleri Hz. Ali'nin oğlunun mezarını müteakiben ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızda zikredilen bir olay da bunu destekler mahiyettedir.

Burada Hz. Hüseyin'in mezarını ziyaret eden 'Ubeydullah b. el-Hurr isimli bir şahıstan bahsetmek istiyoruz. Zencânî, onun Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret eden ilk kişi olduğunu söylemektedir.⁴⁴ Sıffin Savaşı'nda Mu'âviye'nin saflarında yer almış olan⁴⁵ 'Ubeydullah, Hz. Ali'nin şehit edilmesine kadar Dimeşk'te yaşadı, müteakiben de Kûfe'ye kardeşlerinin yanına geldi ve burada meydana gelebilecek olaylara karşı el etek çekip oturmanın fayda vermeyeceğini söyleyerek ne yapılması gerektiği hususunda onlarla görüşmelerde bulundu. Rivayetlerden anlaşıldığına göre bu şahsın Emevîlerin Irak valisi 'Ubeydullah b. Ziyâd ile arası iyi değildi ve Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde de yer almadı.⁴⁶ Kerbelâ olayı sonrasında Kûfe'ye döndüğünde 'Ubeydullah b. Ziyâd ona neden gön-

⁴² en-Nüveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb, (733/1332), *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûnî'l-Edeb*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire 1929, XX, 480. Nüveyrî, Hz. Hüseyin'in başının nerede olduğuna dair kitabında bir başlık açmış ve başın nerede olduğuna dair rivayetleri zikrettikten sonra bunların tahlilini yapmıştır. Burada Hüseyin'in başının Yezîd'in hazinesinde olduğuna dair rivayetle başlayarak onun başının Ferâdis Kapısı'nın yanına, Dimeşk Mescidine veyahut Yezid'in babası Mu'âviye'nin mezarına gömüldüğüne dair başka bir rivayeti zikrettikten sonra Ebû Muslim el-Horasânî'nin Dimeşk'ı işgali sonrasında başı Merv'e götürdüğünü nakletmiştir. Bunlardan başka başın, Askalân'da bulunduğunu ve Kâhire'ye nakledildiğine dair bir başka rivayete daha yer vermiştir. Nüveyrî, bu rivayetler içerisinde Hüseyin'in başının annesinin kabrinin yanında olabileceği rivayetin daha doğru olabileceğini belirtmektedir. *Nihâyetü'l-Ereb*, XX, 476-481. Belâzurî Medine valisi 'Amr b. Sa'îd el-Eşdak'ın "Emîrü'l-Müminîn'in onun başını göndermemesini isterdim" dediğini rivayet etmektedir. *Ensâb*, III, 417-418.

⁴³ Philip K., Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarih*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1995, I, 303.

⁴⁴ ez-Zencânî, *Cevle Fî Emâkîni'l-Mukaddese*, 78.

⁴⁵ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *Tarihu't-Taberî*, Beyrut 1997, III, 503; İbnü'l-Esîr, III, 25; Nüveyrî, XXI, 68.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, III, 24-25; Nüveyrî, XXI, 68.

derdiği birliğe iştirak etmediğini sorunca, o hasta olduğunu beyan etti. Ne var ki İbn Ziyâd onun yalan söylediğini ve de düşmanı tarafında yer aldığını belirtince, o da “Keşke Hz. Hüseyin’in yanında olabilseydim!” ifadesini kullandıktan sonra yanında toplananlarla birlikte Kerbelâ’ya gitti. Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’daki mezarını ziyaret edip, orada medfun bulunanlar için Allâh’tan mağfiret diledi.⁴⁷

‘Ubeydullah b. el-Hurr’un bilinçli olarak Hz. Hüseyin’in öldürülmesi olayına katılmadığı yukarıda zikredilmişti. Müteakiben de onun daha Irak valisi ‘Ubeydullah zamanında açıkça Kerbelâ’yı ziyaret ettiğini belirtmiştik. Irak valisi ile aralarının iyi olmadığı düşünülecek olursa ve yukarıdaki diyaloga göre çok erken bir zamanda ve valiye rağmen bu ziyaret gerçekleşmiş olmalıdır.

Kerbelâ’dan Dimeşk’e halife Yezîd’in yanına götürülen Hz. Hüseyin’in ailesinin de Hz. Hüseyin’in mezarını ziyaret ettiği rivayet edilmektedir. Yezîd’in emriyle Medîne’ye gönderilirken aile Kerbelâ’ya uğramak istemiş ve bu istekleri de kabul edilmiş olacak ki aile Kerbelâ’ya gidebilmiştir. Kerbelâ’ya vardıklarında ise burada Câbir b. Abdullah el-Ensârî⁴⁸ ve bir grubu Hz. Hüseyin’in kabrini ziyaret ederlerken görmüşlerdir.⁴⁹

Hz. Hüseyin’in kabrini ziyaret eden bir başka grup ise Tevvâbûn denilen topluluktur. Yezid’in ölümüyle birlikte oluşan otorite boşluğunda Irak valisi ‘Ubeydullah, bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı. Bu boşluktan yararlanarak Tevvâbûn hareketi olarak bilinen olayın kahramanlarının, Emevîlere saldırı öncesinde buraya geldikleri ve dua okuyup yas tuttukları vâkidir. Kûfe’den çıkan Tevvâbun topluluğu Nuheyla’da⁵⁰ kamp kurmuşlar ve burada kendilerini yapılacak katılımları beklemeye başlamışlardır. Müteakiben

⁴⁷ İbnü’l-Esîr, III, 24-25; Nüveyrî, XXI, 68.

⁴⁸ Ensâr’ın Hazrec koluna mensup olup Medine fukahâsından sayılan müctehid hafız, sahâbi. Akabe görüşmelerinde bulundu. Dimeşk kuşatmasında Hâlid b. Velid’in ordusunda yer aldı. 78 yılında Medine’de vefat etti. Hakkında geniş bilgi için bkz. ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, (748/1347), *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, Beyrut 2004, I, 1276-1277; İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebû’l-Fazl Ahmed b. Ali, (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, Beyrut 2004, 166.

⁴⁹ Ebû Mihnef, *Maktef*, 125; bkz. Avni İlhan, “Atebât”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 49.

⁵⁰ Kûfe yakınlarında, Hz. Ali’nin de kamp kurduğu bir yer. Yâkût, *Mu’cem*, V, 321-322. Bkz. el-Himyerî, Muhammed b. Abdu’l-Mun’im, (727/1327), *Kitâbu’r-Ravzi’l-Mi’târ fî Haberî’l-Aktâr*, (Thk. İhsan Abbâs), yy 1980, 576. Halife b. Hayyât, 72/691 olayları içerisinde Mus’ab’ın öldürülmesi sonrasında Abdûlmelik’in Nuheyla’da konakladığını burada Hâlid b. Abdullah b. Esîd’i Basra’ya tayin ettiğini zikretmektedir. Halife b. Hayyât, Ebû ‘Amr b. Ebû Hureyre el-Leysî el-‘Ufurî, (240/854), *Tarih*, (Haz. Mustafa Necib Fevvâz-Hikmet Fevvâz), 168. Bkz. Belâzurî, VII, 101.

çok fazla katılımın olmaması üzerine bu kitle, 5 Rebi'u'l-Ahir 65/19 Kasım 684'te buradan hareketle Deyrû'l-Âver'e⁵¹ gitmiştir.⁵² Kaynaklarımızda bu topluluğun Deyrû'l-A'ver'den sonra Kerbelâ'ya gittiği belirtilmektedir.⁵³ Konaklama esnasında Hz. Hüseyin'in mezarı başında ağladıkları ve tövbe istiğfarda bulundukları kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁴ Bu durumda Hz. Hüseyin'in kanının intikamını almak için sözleşmiş bir topluluğun ilk buluşma yerinde beklediği sayıya ulaşamadığı ve katılımı artırmak için başvurulmuş çarelerde sonuçsuz kalmış ve arzu edilen artış sağlanamamıştır. Buna rağmen Tevvâbûn topluluğunun ileri gelenleri pişmanlıkları üzerine ellerindeki sayıyla yetinip ilerlemeye karar verdikleri anlaşılmaktadır. Zira Kûfe'den çıkarken umdukları sayıyı bulamayan -yolda bazılarının da kendilerini terk ettiği düşünülecek olursa- bu topluluğun yeniden Emevîlere kin duymalarını ve ölümü arzulamalarını teşvik edici Kerbelâ'dan daha uygun bir yer de bulunamazdı. Bizi ilgilendiren kısmı ise Tevvâbûn topluluğunun Kerbelâ'da kaldıkları süre içerisinde Hz. Hüseyin'e atfedilen mezar yerine bugün bildiğimiz anlamda bir türbe yaptırıp yaptırmadıkları hususudur. Kaynaklarımızda bu konuda bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Tevvâbûn topluluğu 'Ubeydullah b. Ziyâd yönetimindeki Emevî ordusuyla 65/685 yılında 'Aynu'l-Verde⁵⁵ de karşılaştı. Burada ken-

⁵¹ Belâzurî, Kûfe'nin şehir olarak kuruluşunu aktarırken Deyrû'l-A'ver'in 'İyâd kabilesinin bir kolu olan Benî Ümeyye b. Huzâka'ya nispetle bu adı aldığını beyan etmektedir. el-Belâzurî, Ahmed b. İsa b. Ca'fer, (279/895), *Futûhu'l-Buldân*, (Thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'-Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1987, s. 397; çevirisi için bkz. (Çev. Mustafa Fayda), Ankara 2002, s. 405. Himyerî ise Deyrû'l-A'ver'in Nusaybin topraklarında bir yer olduğunu zikretmektedir. Bkz. *Ravzu'l-Mi'târ*, 255. İbnü'l-Esîr bu yerin ismini Deyrû'l-Ehvâz olarak vermiş; fakat coğrafya kitaplarımızda sadece Ehvâz diye bir yer bulunmaktadır. Orası da tam aksi istikamette yer almaktadır. Muhtemelen İbnü'l-Esîr burasının ismini yanlış kaydetmiştir. Bkz. *Kâmil*, II, 637.

⁵² Belâzurî, VI, 369; et-Taberî, *Tarih*, (Thk. Muhammed Abdü'l-Fâzıl İbrahim), Kahire trs, III, 589.

⁵³ Belâzurî, VI, 370; Taberî, III, 589; İbn A'sem, V-VI, 237-238; İbnü'l-Cevzî, Ebû Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali, (597/1200), *el-Muntazam fî Tevârîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, (Thk. Süheyl Zekkâr), yy. 1996, IV, 194; İbnü'l-Esîr, II, 637.

⁵⁴ Belâzurî, VI, 370; Taberî, III, 589; İbn A'sem, V-VI, 237, 238; İbnü'l-Cevzî, IV, 194; İbnü'l-Esîr, II, 637.

⁵⁵ Belhî Emevî ordusuyla Tevvâbûn ordusunun Re'sû'l-'Ayn'da karşılaştıklarını nakletmektedir. (el-Belhî, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl, (322/933), *Kitâbu'l-Bed' ve't-Tarih*, Bayrut 1997, II, 246) Bekrî burasının Hîre ve Şâm arasında, Benî Ebû Rebî'a'nın diyarında bir yer olduğunu zikretmektedir. Ayrıca Hâbûr nehrinin kaynağının burası olduğu ifade edilmektedir. El-Bekrî, Ebû 'Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz el-Endelûsî, (487/1094), *Mu'cem mâ'sta'cem*, (Thk. Cemal Talbe), Bayrut 1998, II, 225. Himyerî ilgili maddede burasının Kûfe yakınlarında bir yer olduğunu belirtmektedir. (*Ravdu'l-Mi'târ*, 423) راس عين maddesinde ise burasına 'Aynu'l-Verde'de denildiğini, Nusaybin'e yakın bir yerde bulunduğunu Cezîre'nin

dilerinden kat kat güçlü olan Emevî ordusu karşısında yenilgiye uğradılar,⁵⁶ hayatta kalabilenler Kûfe'ye döndüler ve burada 14 Rebiulevvel 66/19 Ekim 685 de bağlılarıyla ayaklanıp⁵⁷ şehrin kontrolünü ele geçiren Muhtâr es-Sekafî'ye katıldılar.⁵⁸

Tevvâbûn gibi Hz. Hüseyin'in kanı için harekete geçen Muhtar es-Sekafî, Kûfe ve Irak'ın bazı bölgelerinde 69/687 de Abdullah b. Zübeyr'in Basra valisi Mus'ab b. Zübeyr tarafından öldürülünceye kadar burada hakimiyetini sürdürdü.⁵⁹ Muhtâr'ın Irak hakimiyeti esnasında gerçekleşen bir savaş önemlidir. İbrahim b. Mâlik el-Eşter komutasında Kûfe'den çıkartılan bir ordu 'Ubeydullah b. Ziyâd komutasındaki Emevî ordusuyla karşılaşmış ve Emevî ordusunu imha etmişti.⁶⁰ Kaynaklarımız bu ordunun Emevîlere karşı daha şiddetli çarpışmasının sağlanması, askerlerin cesaretlerinin artırılması için Tevvâbûn'da olduğu gibi Kerbelâ'ya uğranıldığından bahsetmez.⁶¹ Bu arada Hz. Hüseyin'in kanı için hareket ettiğini her fırsatta belirten Muhtâr'ın iki yıllık Kûfe hâkimiyetinde ise Hz. Hüseyin'in mezarına yönelik herhangi bir faaliyetine de rastlanılmaktadır.

köy topluluklarından (Kûre) birisi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Himyerî, 264, 265. Şimdi Şanlıurfa'ya bağlı olan Ceylanpınar ilçesinin merkezi. Abdülkerim Özaydın, "Aynülverde Savaşı", *DİA*, (İstanbul 1991), IV, 283. Bkz. E. Honigmann, "Re'sû'l'Ayn", *İA*, (Eskişehir 1997), IX, 695-696.

⁵⁶ Taberî, III, 595-605; İbn A'sem, V-VI, 248; İbnü'l-Esîr, II, 642. Mes'ûdî bu savaşın 66/685 yılında gerçekleştirildiğini söylemektedir. Bkz. el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, (346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, (Thk. Saîd Muhammed el-Lehhâm), Bayrut 1997, III, 106.

⁵⁷ Taberî, III, 439; İbn A'sem, V-VI, 255; İbnü'l-Esîr, II, 665; İbn Kesîr, VIII, 287.

⁵⁸ Belhî, I-II, 246. Geniş bilgi için bkz. Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervân*, 39.

⁵⁹ Taberî, III, 496; İbnü'l-Esîr, III, 18; Nüveyrî, XXI, 52; İbn Kesîr, VIII, 314.

⁶⁰ 10 Muharrem 67/6 Ağustos 686'da Hâzir'de (Erbil ve Musul arasında bulunan bir nehir. Yâkût, II, 386.) meydana gelen savaşta Emevî ordusu hezimete uğratıldı ve bu savaşta Ubeydullah b. Ziyâd başta olmak üzere çok sayıda Emevî komutanı hayatını kaybetti. İbn A'sem, V-VI, 314; İbn 'Asâkir, XXXVII, 459, 462; İbn Kesîr, VIII, 304. Bkz. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Bağdat 1938, 270. Geniş bilgi için bkz. Erkoçoğlu, 116-117.

⁶¹ Buna rağmen Emevîlerle savaşmak üzere yola çıkan İbrahim b. Mâlik el-Eşter'in ordusunun Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem Manastırı'na ulaştığında buradaki bir grupta, ordu komutanı İbrahim'e zafer ihsan etmesi için Allâh'tan yardım diledikleri, çıplak bir katır üstüne yüklenmiş bir kürsü bulunmaktaydı. İbrahim bunları görünce "Ey Allâh'ım aramızdaki ahmakların yaptıklarından dolayı bizi sorumlu tutma. Yemin ederim ki bu buzağılarının etrafında toplanan İsrâiloğullarının sünnetidir." dediği ve yoluna devam ettiği nakledilmektedir. Belâzurî, VI, 413-414, 423; Taberî, III, 476; İbnü'l-Cevzî, IV, 216; İbnü'l-Esîr, II, 694; Nüveyrî, XXI, 41 ve bkz. 52-54; Zehebî, *Tarih*, V, 51-52. İbnü'l-Cevzî, İsrâiloğullarının tabutu şeklinde vermektedir. Bkz. *Muntazam*, IV, 216; Ebû'l-Fidâ, I, 271.

Zencânî her ne kadar Muhtâr'ın 65 yılında buraya bir türbe yaptırdığından bahsetmekte ise de⁶² Hülefâ-yı Râşidîn ve Emevîler dönemi mezarlıklarında kabirleri diğer kabirlerden farklı gösterecek tarzda türbe vesaire yapımı gibi bir uygulamanın olduğundan söz etmek çok erken olacaktır. Mesela Basra şehrinin en büyük mezarlığında Selm b. Ziyâd ve Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın kardeşi Basra valiliği yapmış olan Bîsr b. Mervân'ın⁶³ kabirleri bulunmaktaydı. Kabirlere İslâm'ın hoş görmemesi nedeniyle birbirini ayırıcı özellikte kubbe ve büyük yapılar yapılmamaktaydı.⁶⁴ Bundan dolayı da bir zencînin mezarının yanına defnedilen Basra valisi Bîsr'in mezarı, sonraları bu iki mezarın karışması nedeniyle ayırt edilememiştir.⁶⁵

Bîsr'in ölümüyle Irak valiliğine atanan Haccâc b. Yûsuf'un Recep 75/Ekim 694 yılında Kûfe'ye ulaştığı⁶⁶ bilindiğine göre Bîsr'in aynı yıl içinde öldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre yukarıda zikrettiğimiz gibi daha o vakitlerde vali mezarlarında bile henüz kubbe yapımının olmadığı Irak valisinin mezarının başkasının mezarıyla karışmasından anlaşılmaktadır.

V-Abbâsîler Dönemi

Abbâsîlerin ilk dönemlerinde yaşamış olan İmam Şafî (150-204/ 767-820) Mekke'de bulunduğu sırada kabristanda bazı valiler için yaptırılmış olan kubbelerin yıktırıldığından bahsetmektedir.⁶⁷ Buna göre bu zamanlarda mezarların üzerine kubbe yapımına başlanıldığı anlaşılmakta, fakat halen hakim olan dinî kaygılar nedeniyle bunların yıktırıldığı gözükmemektedir. Buna rağmen çok geçmeden Abbâsî halifeleri tarafından kubbeli mezarların yapımına başlanacaktır.⁶⁸

⁶² Zencânî, *Cevle*, 78. Ayrıca bkz. Târik Cevâd el-Cenâbî, "el-'İmâratü'l-'İrakiyye", *Hadarâtü'l-'Irak*, Bağdat 1985, X, s. 314.

⁶³ H. Lammens, "Bîsr", *İA*, II, 656; Abdülkerim Özaydın, "Bîsr b. Mervân", *DİA*, VI, 222-223. Halife b. Hayyât, Bîsr'in 72/691 senesinde Kûfe'ye atandığını 74/693 senesinde de Basra'nın da ilave edilmesiyle Genel Irak valisi olduğunu belirtmekte, onun Basra'ya geliş tarihi olarak da 74/693 senesini zikretmektedir (*Tarih*, 168-169).

⁶⁴ Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, (261/875), *Sahîh*, İstanbul 1992, Cenâiz, 11/93, 94, 95. Geniş bilgi için bkz. Fatih Erkoçoğlu, "İmar Faaliyetleri", *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, Ankara 2003, s. 191-192.

⁶⁵ Salih Ahmed Ali, "Hitatu'l-Basra", *Sümer*, Bağdat 1952, VIII, 283.

⁶⁶ Belâzurî, VII, 275.

⁶⁷ Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdü'l-latif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarîh*, (Trc. Kâmil Miras), Ankara 1972, IV, 480.

⁶⁸ Barthold ilk türbenin Samarra şehrinde yaptırıldığını ve Halife Mu'temid'in (870-892) öldüğünde buraya defnedildiğini zikretmektedir. W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (M. Fuad Köprülü tarafından Başlangıç'la, İzah ve Düzeltmeler kıs-

Hız. Hüseyin ve beraberinde şehit edilenlerin Kerbelâ'daki bulunan sade mezarları da artık bu dönemde kubbeli bir yapı ile kapatılacaktır. Hız. Hüseyin'in türbesinin ne zaman yapıldığı bilinmese de⁶⁹ Abbâsîlerin ilk devirlerinde Hız. Hüseyin'in türbesine saygı gösterildiği anlaşılmaktadır. Türbenin masraflarının karşılanabilmesi için de Halife Mehdi-billah'ın annesi Ümmü Mûsâ bint Mansûr tarafından bir vakıf oluşturuldu.⁷⁰ Ne var ki bir başka Abbâsî halifesi Mütevekkil 'Ale'llâh (232-247/846-7-861) ise Şi'a'ya düşmanlığından dolayı Hız. Hüseyin'in türbesi ve çevresindeki ev ve muhtelif yapıları yıktırıp, düzletti⁷¹ ve burasını tarım alanına çevirtti. Burayı ziyarete gelenleri de en ağır şekilde cezalandıracağını ilan etti.⁷²

VI- Büveyhîler Dönemi

Halife Mütevekkil'in bu yıkım ve yasağından takriben bir asır sonra Abbâsî hilâfetini tesiri altına almış olan Şîî Zeydî inançlı Büveyhîler, Bağdat'a hakim oldular. Bu hanedan 932 yılından 1062 yılına kadar bölgede varlıklarını sürdürdü.⁷³ Büveyhîler, Necef, Kerbelâ, Kâzımiyye ve Sâmerâ'da bulunan ve "atebât-ı âliye" olarak anılan yerlere büyük ilgi gösterdiler. Özellikle Büveyhîlerle birlikte başlayan bu ilgi, mütekiaben Sünnî ya da Şîî bölgeye hakim

mı ilave edilmiştir.) Ankara 1963, s. 35. Halife Mütevekkil'in Hız. Hüseyin'in kabrinin yıkılmasını emretmesi 236/850-1 yılı olayları arasında zikredilmektedir. Buna göre Barthold, bu konuda yanlış olabilir veyahut Mütevekkil'in yıktığı, günümüzde türbe olarak nâtelendirilen tarzda bir yapı değildir. Zira kaynaklarımızda Hız. Hüseyin'in kabri olarak zikredilmektedir. *Kâmil*, VII, 55; İbnü't-Tiktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, (709/1309), *Kitâbu'l-Fahrî fî Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut trs, 237.

⁶⁹ Le Strange, *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkiyye*, 105.

⁷⁰ Taberî, *Tarih*, IX, 185; İbnü't-Tiktakâ, Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ, (709/1309), *Kitâbu'l-Fahrî fî'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut trz., s. 237; Le Strange, *Büldân*, 105-106. E. Honigmann, "Kerbelâ", İstanbul 1955, VI, 580.

⁷¹ Taberî, *Tarih*, IX, 185; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 55; İbn Tiktakâ, 237; Le Strange, *Büldân*, 105, 106.

⁷² Taberî, IX, 185; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Osman, (911/1505), *Tarihu'l-Hülefâ*, (Tlk. Mahmûd Riyâd el-Halebî), Beyrut 1996, s. 302. Bkz. Le strange, 106. Yemen ileri gelenlerinden ve Şi'a'nın İmamiyye kolundan Ali b. Fazl 266/880 yılında hac farızasını yerine getirdikten ve Hız. Peygamber'in kabrini ziyaret ettikten sonra Hız. Ali ve Hız. Hüseyin'in de kabirlerini de ziyaret etmek istemiş ve bir grupla birlikte Necef ve Kerbelâ'yı ziyaret etmiştir. Bkz. Suheyl Zekkâr, *Ahbâru'l-Karâmita Fi'l-Ahsâ-es-Şâm-es-Irak-el-Yemen*, Riyad 1989, s. 142-143, 339.

⁷³ Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 496-500; Metin Bozkuş, *Büveyhîler ve Şîilik*, Sivas 2003, s. 13; Eyüp Baş, "Aşûre Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler", *AÜİFD*, Ankara 2004, XLV, 176.

olan ya da bölgeyi ziyaret eden bütün hükümdarlar tarafından da devam ettirildi.⁷⁴

Büveyhî Sultanı Müüzü'ddevle'nin 352/963 yılı Muharrem'in 10 uncu gününde Bağdat'ta çarşı ve pazarların kapatılmasını, ticaretin durdurulmasını ve halkın da kaba çuldan elbiseler giyerek sokaklarda ağıtlar yakmasını emrettiği zikredilmektedir. Kadınların da siyah kıyafetlerle sokaklara çıkmaları, gruplar halinde şehirde dolaşmaları elbiselerini parçalamaları, yüzlerine vurmaları ve ağıt yakmaları emredildi.⁷⁵ Bu merasimin Hz. Hüseyin adına Bağdat'ta yapılan ilk merasim olduğu belirtilmektedir.⁷⁶ Aşura törenleri bir yas, matem günü olarak kabul edilirken aynı zamanda Zilhicce'nin 18 inci günü de Ğadîrhum günü de bir bayram olarak kutlanmaya başlandı.⁷⁷ Bu günde şehirler süslendi, davullar çalındı.⁷⁸ Büveyhîlerin ihdas ettikleri bu matem günü ve Ğadîrhum bayramı ile birlikte Hz. Hüseyin'in şehit edildiği mekan Kerbelâ, daha da büyük bir önem kazandı.

İbn Havkal (366/977) Kerbelâ'ya yaptığı seyahatte burada büyük bir meşhedin varlığına dikkat çekmekte ve burasının çok sayıda insan tarafından ziyaret edildiğinden bahsetmektedir.⁷⁹ Büveyhîlerle birlikte artık kaynaklarımızda Hz. Hüseyin'in kabri yerine daha çok meşhed tabiri kullanılacaktır.

Burada zikretmeyi uygun gördüğümüz bir husus da insanların bu dönemlerde sadece Hz. Hüseyin ve diğer ehli beytin mezarlarını ve türbelerini ziyaret etmedikleridir. Deyrû'l-Câselik⁸⁰ savaşında hayatını kaybeden Mus'ab b. ez-Zübeyr ve oğlu İsa müteakiben Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın emriyle buraya gömülmüş-

⁷⁴ Avni İlhan, "Atebât", IV, 49.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, VIII, 549; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Osman (911/1505), *Tarihu'l-Hulefâ*, (Tlk. Mahmud Riyâd el-Halebî), Beyrut 1996, 347. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Güner, *Büveyhîlerin Şîi-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999, s. 101-105.

⁷⁶ Suyûtî, *Tarih*, 347.

⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XIV, 189, 196; Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, (821/1418), *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, (Tlk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn), Beyrut trz., XIII, 445; Suyûtî, yanlışlıkla olsa gerek Ğadîrhum bayramının Zilhicce'nin 12 sinde kutlandığını zikretmektedir. Bkz. *Tarih*, 347.

⁷⁸ Suyûtî, *Tarih*, 347. Bkz. Ahmet Güner, *age*, 106; Metin Bozkuş, *Büveyhîler ve Şîilik*, 128-136.

⁷⁹ İbn Havkâl, *Kitâbu Sûreti'l-Arz*, 243.

⁸⁰ es-Şâbuştî, Ebû'l-Hâsim Ali b. Muhammed, (388/998), *ed-Deyyârât*, (Thk. Korkis Avvâd), Beyrût 1986, 351, 352; Himyerî, *Ravzu'l-Mi'târ*, 155; Bkz. Abdülaziz ed-Dûrî, "Deyrû'l-Câselik", *DİA*, (İstanbul 1994), IX, 270. İslâm tarihi kaynaklarında bazan burada olduğu gibi manastır ismi verilerek bölge kastedilmiştir. Yevmu Deyri'l-Cerâcîm savaşı gibi burada yapılan savaş ifade edilmek istenmiştir. Levent Öztürk, "Manastır", *DİA*, (Ankara 2003), XXVII, 561.

tü.⁸¹ Şâbuştî burada kubbeli bir kabrin bulunduğunu ve burasının daha sonra ziyaret mekanı olarak kullanıldığını da zikretmektedir.⁸²

Kerbelâ, 369/979-80 yılında Aynu't-Temr'de muhtelif kabilelerin başına geçen Dabbe b. Muhammed el-Esedî'nin saldırısına uğradı. Diğer atabelerin de zarar gördüğü bu olayda buralarda bulunan kıymetli eşyalar yağmalandı. Yağmacılar müteakiben çöle döndüler. Bunun üzerine Büveyhî Sultanı Adudu'ddevle tahrip olan yerleri tamir ettirdi.⁸³

Hız. Hüseyin'in türbesinin kubbe ve revakları Rebiu'l-evvel 407/Ağustos 1016 yılında iki büyük mumun zemine yıkılması üzerine yandı.⁸⁴ Kısa süre sonra meşhedin kubbesi yeniden yapıldı.⁸⁵ Yine Büveyhîlerden Sultanuddevle'nin veziri Hüseyin b. Fazl es-Sehlân, Ebû Muhammed er-Ramahurmûzî 413/1022 yılında Hız. Hüseyin'in türbesinin etrafını herhangi bir saldırıya karşı savunma maksadıyla olsa gerek bir duvarla çevirtti.⁸⁶

Bu arada Hız. Hüseyin'in baba bir kardeşi Abbâs b. Ali'nin türbesi hakkında en azından bu dönemlerle alakalı olarak bize hiç bir malumat gelmemiştir. Zira Kerbelâ şehrinin şehitlerin mezarı etrafından şekillendiği düşünülecek olursa ve yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin büyük kısmının Hız. Hüseyin'in meşhedi ile alakalı olması, Abbâs'ın meşhedinin o dönemlerde henüz inşa edilmediğini düşündürmektedir.

Kaynaklarımız muhtelif zamanlarda Bağdat ve çevresinde meydana gelen Sünnî-Şîî çatışmalarına yer vermektedir. 422/1030-31, 443/1051-52 yıllarında vukû bulan olaylarda özellikle Bağdat'ta çarşılar ve pazarların yanı sıra Meşhedler ve bazı mezarlar da tahrip edildi.⁸⁷ Bu olayların Kerbelâ'ya yansımaları ile ilgili kaynaklarımızda fazla malumat yer almamakla birlikte Şîîlerin de

⁸¹ Belâzurî, VII, 106; Taberî, III, 521, 522; Şâbuştî, 351; Yâkût, V, 149; İbnü'l-Esîr, III, 54; Himyerî, 155.

⁸² Şâbuştî, 351. Yâkût da bu kabrin yerinin bilindiğini zikretmektedir. *Mu'cem*, V, 149.

⁸³ İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, (421/1030), *Kitâbu Tecâribi'l-Umem*, Kahire trz, III, 414; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Beyrut 1979, VIII, 705, 710. Bkz. Ahmet Güner, *Büveyhîler'den Adudu'devle ve Dönemi*, (338-372/949-983), Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1992, s. 177.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 295; İbnü'l-Cevzî, XV, 120; Le Strange, 106.

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 295; Le Strange, 106.

⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, XV, 159, 160.

⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, XV, 325; İbnü'l-Cevzî, IX, 418, 419, 575-578.

kendi aralarında ihtilafa düştükleri ve Kerbelâ ve diğer meşhetleri ziyarete gelenlere engel oldukları zikredilmektedir.⁸⁸

VII- Selçuklular Dönemi

Selçuklu hakimiyeti esnasında Büyük Selçuklu Sultân'ı Melikşâh veziri Nizâmü'l-Mülk ile birlikte avlanmak için çıktığında 479/1086 yılında hem Hz. Ali'nin hem de Hz. Hüseyin'in şehitliğini ziyaret ettiği⁸⁹ ve -herhalde tamire ihtiyacı vardı ki- Meşhed-i Hüseyin'in onarılmasını emrettiği zikredilmektedir.⁹⁰ Ne var ki bu tamir sonrasında Meşhed-i Hüseyin 489/1095 yılında Hafâce kabilesinin saldırısına uğradı, burada insanlar öldürüldü, mallar yağmalandı.⁹¹

Bu olaydan İbnü'l-Cevzî'nin zikrettiği 529/1134-35 yılına kadar Kerbelâ'da olağanüstü bir olaya rastlanmamaktadır. Buna rağmen İbnü'l-Cevzî, bu tarihteki olayları verirken halkın kitleler halinde Hz. Ali ve Hüseyin'in meşhetlerini ziyaret ettiğini belirtmekte ve buradaki Şiîleşmenin varlığına dikkat çekmektedir.⁹² Le Strange de Hz. Hüseyin'in meşhedinin babası Hz. Ali'nin meşhedinden daha fazla ziyaretçi çektiğini belirtmektedir.⁹³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Havkal'la birlikte Kerbelâ'ya Meşhed tabiri kullanılmaktadır.⁹⁴ Bu arada devrin bazı ünlülerinin Hz. Hüseyin meşhedine defnedilmek için vasiyette bulundukları⁹⁵

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, IX, 420.

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 156; bkz. Le Strange, 106. Bkz. Mustafa Öz, "Kerbelâ", DİA, XXV, 271.

⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, XVI, 259.

⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 260.

⁹² İbnü'l-Cevzî, XVII, 302. Zehebî 553/1158 yılında halife Müktefî li-Emrillâh'ın da Meşhed'i ziyaret ettiğini zikretmektedir. ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, (748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, (Thk. Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Naîm el-'Arkûsî), Beyrut 1994, XX, 410.

⁹³ Le Strange, *Büldân*, 105.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr de Meşhed tabirini kullanmaktadır. Bkz. *el-Kâmil*, VII, 55.

⁹⁵ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, Mecidü'd-devle'nin veziri olan Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. İbrahim ed-Dabbî 398/1007-8 yılında vefat etmiş ve Meşhed-i Hüseyin'e defnedilmeyi vasiyet etmiştir. *Kâmil*, IX, 209; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XV, 62. Ebû Ahmed el-Mûsevî ise 400/1009-10 yılında vefat etmiş ve önce evine gömmülmüş, müteakiben de cenazesi Meşhed-i Hüseyin'e nakledilmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, XV, 71, 72. İsmail Safa Üstün bu konuda şunları söylemektedir: "İmâmiye Şiası müntesipleri ömürlerinde hiç olmazsa bir defa, Necef, Kerbelâ, Kâzımiyye ve Samarra'da bulunan Ehl-i Beyt türbelerini (Atebe-Atebât) ziyaret etme niyet ve gayretinde olurlar. Şiîlerin atebâta olan bu teveccühleri vefatlarından sonra da devam eder. Her bir Şiî vefatında sonra Bağdat eyaletindeki Atebât'a defnedilmeyi arzular. Şiîlerin vefatlarında sonra Atebât'a defnedilme arzu ve çabalarının, hayattayken buraları ziyaret için sarf ettikleri çabadan daha ileri olduğu bile söylenebilir. Çünkü Şiî Câferîler, Atebât'a defnedilmek suretiyle, kıyamet günü buralarda medfun bulunan imamların şefaatine nâil olacaklarına

ve vefat edenlerin de cenazelerinin buraya nakledilmeye başlandığı zikredilmektedir.⁹⁶

VIII- İlhanlılar Dönemi

İlhanlı hükümdarı Gâzân Han (1295-1304) 702/1303 yılında Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in meşhetleri ile Selmân-ı Fârisî'nin kabrini ziyaret etti.⁹⁷ Kerbelâ'ya yapmış olduğu ziyarette türbeye ibrişim perde ve örtüler astırdı, türbedarlara ve hizmetkârlara sadakalar dağıttı.⁹⁸ Gâzân Han ya da babası Argun Han'ın döneminde Kerbelâ'nın su ihtiyacını karşılamak üzere Fırat nehrinden şehre bir kanal açtırıldı.⁹⁹

Kerbelâ'nın çöl olduğunu ve Hz. Hüseyin'in mezarı etrafında şehrin geliştiğini ifade etmiştik. Şehrin su ihtiyacının kanal açılana kadar nasıl temin edildiği açık olmasa bile, en azından su kuyuları ile bu ihtiyaç karşılanmış olmalıdır. İlhanlıların açtırdıkları bu kanal –ki artık bugün Hüseyin nehri denilmektedir- ile aslında şehrin talihi değişmiştir. Böylece Hz. Hüseyin'in ulaşmasına engel bulunduğu iddia edilen Fırat nehri, onun meşhedinin bulunduğu ve de artık insanların yaşadığı bir şehir olan Kerbelâ'ya kadar yani onun ayağına kadar getirilmiş ve şehre hayat vermiştir.

inanırlar. Bu nedenle dün olduğu gibi bugün de, başta İran'dan olmak üzere, Şii dünyasından defin için her sene Atebât'a binlerce cenaze getirilmektedir. Mama-fih, yüzyıllardır devam eden bu gelenek, tarih boyunca birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.", "Bağdat Eyâletindeki Atebât'a Şii Cenaze Nakli ve Karantina, (XIX. Yüzyıl-XX. Yüzyıl başları)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (İstanbul 2006), XXXI-2, s. 101-102.

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 26. İbnü'l-Esîr 585/1189 yılında vefat eden Alaaddin Tenâmeş'in cenazesinin buraya nakledildiğini zikretmektedir. Bkz. XII, 26.

⁹⁷ Abbâs el-'Azzâvî, Gazan Han'ın Meşhede'nin ziyaretini 696/1297 yılı olayları içerisinde yer vermektedir. Bkz. *Tarihu'l-'Irak*, Bağdat 1935, s. 376; bkz. Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyâset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri 1220-1350*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987, s. 210.

⁹⁸ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (*Selçuklu Tarihi*), (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul 2009, s. 893-894.

⁹⁹ E. Honigmann, "Karbâlâ", *El²*, IV, 637; Mustafa Öz, XXV, 271. İlhanlı hanı Abaka'nın yaklaşık 17 yıllık hükümdarlığı sırasında (663-680/1264-1281), Emir Suncak Aka'nın yardımcısı olan Ata Melik, Bağdat ve Irak'ın gerçek hakimi idi ve bütün gücünü bölgenin imarına ve halkın refahını artırmaya harcadı. Köylülere yüklenmiş olan aşırı vergileri kaldırdı, yeni köyler kurdurdu, ölü arazileri ihya etti, yeni su kanalları açtırdı. Bağdat'ın 10 fersah batısında bulunan Enbâr şehrin-den başlayıp, Kûfe ve Necef'te nihayet eren bir kanal da onun idareciliğinde açıldı. Bu kanalın çevresine yüzlerce köy kurdurdu, ziraat yapılamayan çok geniş bir araziye tarıma açtı. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, (682/1283), *Tarih-i Cihanguşâ*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 21, 22. Yazıcızâde Ali bu kanalın Gâzân Han tarafından kazıldığını ifade etmektedir. Bkz. *Tevârih*, 894.

Yazıcızâde Ali, Gâzân Han tarafından nehrin mahsulatından Meşhed havalisine her gün üç bin batman¹⁰⁰ ekmek, bin batman et ve beş yüz batman hurma ve üç yüz batman pirinci burada ikamet eden seyyidlere ve ziyaretçilere tahsis edildiğini nakletmektedir.¹⁰¹

727/1327 yılında Hille'den sonra Kerbelâ'ya giden meşhur gezgin İbn Batuta'nın, kitabında Kerbelâ ile alakalı çok az malumat yer almaktadır. İbn Batuta, burasının hurma bahçeleriyle çevrili küçük bir şehir olduğundan bahsetmektedir. Hz. Hüseyin'in mezarının şehrin içinde, hemen yanında büyük bir medresenin ve ziyaretçileri doyurmaya yönelik yapılmış olan bir zaviyenin bulunduğunu, türbenin türbedarları ve bekçilerinin olduğunu ve bunlardan izinsiz hiçbir kimsenin yapının içerisine giremediklerini de söylemektedir. Türbenin gümüşten yapılmış olan eşîğinin hürmetle öpüldüğünü, mezarın bulunduğu yerde altın ve gümüş kandillerin asılı olduğunu, kapılarda ipek perdelerin bulunduğunu da eklemektedir. İbn Batuta, Şehir halkının İmâmiyye mezhebine bağlı olduğunu ve şehrin Rahîkoğulları ve Fâizoğulları olarak iki kısma ayrıldıklarını, aralarında kavga ve dövüşün hiç eksik olmadığını bundan dolayı da şehrin harap vaziyette olduğunu ifade etmektedir.¹⁰²

Aynı yıllarda Kerbelâ'ya uğrayan Hamdullah el-Müstevfî ise Kerbelâ'yı meşhedin etrafında şekillenen¹⁰³ ve çevresi 2400 adım olan küçük bir şehir olarak zikretmektedir.¹⁰⁴ Ayrıca o, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in yanında şehit olan Hurr b. Yezîd'in türbesinden de bahsetmektedir.¹⁰⁵ Böylece zamanla Kerbelâ şehrinde yeni türbelerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰ Batman (Menn): Menn ağırlığı Ortaçağ'da Irak'ta yaygındı. Bir menn ağırlığının her biri 3, 125 gram olan 160 dirhem olarak ele alınmakta olup sonuçta 816, 5 gramlık bir ağırlık ortaya çıkmaktadır. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, 19, 20.

¹⁰¹ Yazıcızâde, *Tevârîh*, 894.

¹⁰² İbn Batûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İbrahim et-Tancî, *Rihletü İbn Batûta Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, (Haz. Mustafa el-Kassâs), Beyrut 1992, 230, 231; ayrıca bkz. *İbn Batûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), I, 313.

¹⁰³ Hamdullah Müstevfî, (750/1350), *Kitâbu Nüzheti'l-l-Kulûb*, Tahran, 1923, s. 32; Le strange, 106.

¹⁰⁴ Müstevfî, *age*, 32; Le Strange, 106; Honigmann, "Karbâlâ", IV, 638; Mustafa Öz, "Kerbela", XXV, 271.

¹⁰⁵ Müstevfî, 32; Honigmann, "Karbâlâ", IV, 638. Zencânî ilginçtir ki Hurr b. Yezîd'in kabrini ilk olarak Şah İsmail'in 914/1508 yılında yaptırdığı ifade etmektedir. Bkz. *Cevle*, 88, 89. Kerbelâ'yı ziyaret eden Âli Bey, burada konakladığında bir sabah ellerinde tüfek, kılıç ve kalkanlarıyla kırk elli kadar bedevinin bazı ibareleri tekrarlayarak jimnastik adım tarzında durdukları yerde sıçrar gibi yürüyerek gittiklerini gördüğünü ifade etmektedir. Müteakiben başka gruplar da bunları takip etmişlerdi. Âli Bey, bu gösterinin ne olduğunu sormuş, bunun üzerine de

IX- Celâyirli ve Timurlu Dönemleri

İlhanlıların 1337 yılında parçalanmasıyla devletin sahip olduğu Irak topraklarını da içine alan kısımlarında Celâyirli Devleti kuruldu. Hz. Hüseyin türbesinin şimdiki halinin Celâyirli Sultân'ı Uveys'in emriyle 767/1365 yılında yaptırıldığı ve binanın inşasının da 11 yıl sürdüğü zikredilmektedir.¹⁰⁶ 795/1393 yılında Timur ordusuyla Bağdat önlerine geldiğinde Bağdat'ta hüküm süren Ahmed Celâyir Hille'ye kaçmak zorunda kaldı. Timur'un Irak'taki faaliyetlerine kitabı *Zafernâme*'de yer veren Tarihçi Nizâmüddin Şâmî, Timur ordularının Hille'ye vardığında Ahmed Celâyir'in burayı terk ile Dimeşk'e gittiğini belirttikten sonra Timur'un oğlu ve komutanı olan Emiraşah'ın Hille'ye yerleştiğini zikretmektedir. Buradan etraf hakkında malumat toplaması için çıkarılan bir avuç Timurlu asker, Kerbelâ sahrasında bir grup Celâyirli askeriyle karşılaştığı ve Timurluların sahrada yapmış oldukları çatışmayı kazandıkları nakledilmektedir. Bu askerlerin müteakiben şehre saldırıp saldırmadıklarına dair elimizde bir malumat bulunmamakla birlikte Timurluların, Meşhed-i Hüseyin'e saygılı oldukları anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

Meşâhîr-i Şuc'ân-ı Arab'dan Hurr isimli zatın şehir civarındaki türbesinin o gün ziyaret günü olduğu söylenmiştir. Bkz. Âli Bey Mehmed, (1898), *Seyâhat Jurnalı, İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a*, İstanbul 1314/1896, s. 77.

¹⁰⁶ Tarık Cevâd, "el-'Imâratu'l-Irakiyye", X, 314.

¹⁰⁷ Nizâmüddin Şâmî, *Zafernâme*, (Çev. Necati Lugal), Ankara 1987, s. 169-176; bkz. İsmail Aka, *Timurlular*, Ankara 1995, 29, 60, 61. Nizâmüddin Şâmî kitabında Kerbelâ sahrasındaki çarpışma sonrasında askerlerin su aramalarını anlattığı bir hikayeye yer vermektedir. Hikaye şöyledir: "... Hava çok sıcaktı, Kerbelâ sahrası susuzdu, susuzluğun şiddetinden az daha insanlar helak olacaktı. İbac Oğlan, Celal Bahadır birkaç kişiyi su aramağa gönderdi, bunlar birçok zahmet ve meşakkatten sonra geri gelerek iki yudum sudan fazla bir şey getirmediler. İbac Oğlan bunun bir yudumunu içti, Emir Celal'e: "Susuzluktan ölüyorum, bu kadarla susuzluğum geçmeyecek, eğer öteki yudumunu da bana bağışlarsan büyük bir lütuf ve keremde bulunmuş olacaksın" dedi. Emir Celal cevabında: "Ben Emir Timur'dan şu hikayeyi işitmiştim: Bir Arap ile bir Acem seferde birbirleriyle arkadaş olmuşlar, böyle sıcak bir günde susuzluktan helak olacak dereceye gelmişler, Arab'ın yanında biraz su varmış, Acem yüzünü Arab'a dönerek "Arab'ın semahat ve keremi meşhurdur, bir yudum su ile beni helaktan kurtarsan ne olur?" demiş. Arab biraz düşünmüş: "Her ne kadar bu suyu sana vermekle kendimin susuzluktan helak olacağımı kat'i surette biliyorum, fakat Arabın bu mekremet ve mücâmelet şöhretinin kaybolmasını istemiyorum, onun için canımı feda ve Arab'ın bu şöhretini ibkâ edeceğim" demiş, kendi hissesinden vaz geçerek suyu Acem'e vermiş ve Arab'ın bu iyi adını, şöhretini dünyada ibkâ etmiş. Bunu naklettikten sonra Emir Celâl: "Ben de buna uyarak Çağatay'ın kerem ve mücâmeletinin yer yüzünde ebediyen kalması için kendi hissemenden vaz geçiyorum" dedi ve suyu ona verdi." Bkz. *Zafernâme*, 172.

Safevîler Dönemi

Şah İsmail, Şiilikle kaynaşmış Safeviyye Tarikatı'nın hızla artan davetçi ve müritlerini kullanarak Osmanlı nüfuzundaki bölgelere yayıldı ve müteakiben de siyasi ve askeri manevrasına başladı. Çok kısa bir süre içerisinde Azarbeycân, Fars, Kirman, Huzistan, Mezenderan, Esterabad ve Geylan gibi bölgeleri hakimiyeti altına alarak İran topraklarını birleştirmeyi başardı.¹⁰⁸

Safevî hükümdarı Şâh İsmâil (1502-1524)'in 914/1508 de Bağdat'ı ele geçirmesi sonrasında Necef ve Kerbelâ'ya gittiği bilinmektedir.¹⁰⁹ Şah İsmail Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in Türbe'sinin tez-yinini emretti ve türbeye de 12 adet altın kandil koydurdu. Safevî hükümdarı II. Şah İsmail (1576-1578) ise 932/1526 yılında buraya geldi ve kabrin üzerine gümüş bir şebeke yaptırdı.¹¹⁰

Safevîlerin iktidarıyla Şiilik hem İran hem de Irak'ta hâkim hale geldi. Sünnîlik şiddetle bastırıldı, sûfi türbeleri tahrip edildi ve Şîî imamların türbelerini ziyaret, Mekke'ye hacdan daha ön plana çıkarıldı.¹¹¹ Böylece Kerbelâ ve Necef'teki meşhetler birer hac merkezine dönüştürüldü.¹¹²

X- Osmanlı Dönemi

Osmanlı devletinin halkının çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Suriye ve Mısır üzerinde hakimiyet tesisinde stratejik olarak dini gerekçeleri ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır. Böylece Osmanlı, Sünnî Arapların üzerinde otoritesini tesis etmekle bölgede Şiilik karşısında bir kale oluşturmuş oldu. Yavuz Sultan Selim'in bu stratejisiyle birlikte Osmanlı, bütün Müslümanlar üzerinde koruyuculuk vasfını göstermiş oluyordu.¹¹³

Abbâsî halifeliğinin başkenti Bağdat'ın halen Safevîlerin elinde olması ve de Osmanlı'nın resmi mezhebi Hanefiliğin kurucusu İmam Azam Ebû Hanife'nin kabrinin de burada bulunması ve Osmanlı'nın bu bölgeyle hassaten ilgilenmesini gerekli kıldı. Zira bu durum sadece dinî ve mezhepsel bir çatışma değildi; siyasi, ekonomik ve diğer hususların karışımıyla birlikte İslâm dünyası üzerinde hakimin kim olacağı hususu idi.¹¹⁴

¹⁰⁸ Vecih Kevserânî, *Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi*, (Çev. Muhlis Canyürek), s. 63-64.

¹⁰⁹ E. Honigmann, "Karbalâ", *Eİ2*, Leiden 1978, IV, 638.

¹¹⁰ Mustafa Öz, "Kerbelâ", XXV, 272.

¹¹¹ Lapidus, *İslâm Toplamları Tarihi*, 408, 410.

¹¹² E. Honigmann-C. E. Bosworth, "al-Nadja", *Eİ2*, VII, 860; Honigmann, "Karbalâ", IV, 638.

¹¹³ Kevserânî, 64.

¹¹⁴ Kevserânî, 64.

Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanunî Sultan Süleyman da bu strateji üzerine hareket etti ve Tebriz'le birlikte Bağdat'ı Osmanlı topraklarına kattı. Kanunî 30 Kasım 1534 yılında büyük bir törenle Bağdat'a girdi. Safevîlerin tahrip ettikleri Ebû Hanife'nin makamı, camisi ve medresesi ile Abdülkafir Geylânî'nin türbesi gibi eserler restore ettirdi. Safevîlerin elinde baskı unsuru haline gelen Bağdat, Necef, Kûfe ve Kerbelâ'daki Ehl-i Beyt imamlarının türbelerine de ihtimam göstererek, Osmanlı sultanının bütünleştirici ve kuşatıcı konumunu ön plana çıkarmış oldu.¹¹⁵ Kanunî fetih sonrasında Kerbelâ'yı ziyaret etti,¹¹⁶ Hüseyniye Kanalı'nın dolan kısımlarını açtırdı.¹¹⁷ Kanunî'nin, Bağdat'ta oluşturduğu idarî sistemde Kerbelâ, Meşhed-i Hüseyin adıyla bir sancak olarak yer aldı¹¹⁸ ve bu statüsünü Osmanlı hakimiyetinin sonuna kadar devam ettirdi.¹¹⁹

Şiîler için kutsal olan mekanlar artık Osmanlı Türklerinin kontrolündeydi. İranlı Şiî Müslümanlar Mekke'ye yapmış oldukları hac yolculuğunu Irak'ta bulunan Ehl-i Beyt'in türbelerini de ziyaret ederek birleştiriyorlardı. Irak'ın coğrafi olarak İran'a yakınlığı düşünülecek olursa, bu durum buradaki şehitliklere Mekke'den çok daha fazla hacının gelmesini temin ediyordu.¹²⁰ Tabii olarak bu durum

¹¹⁵ Kevserânî, 65. İmam Azam Ebû Hanife'nin tahrip edilen kabrinin yerinin tespit ettirilmesi ile ilgili olarak bkz. Baron Joseph Von Hammer Purgstall Hammer, *Osmanlı Tarihi*, (Haz. Mümin Çevik), İstanbul 2010, III, 727.

¹¹⁶ E. Honigmann-C. E. Bosworth, "al-Nadja", *El²*, VII, 860; Mustafa Öz, XXV, 272.

¹¹⁷ Mustafa Öz, XXV, 272. Bağdat Salnameleri'nde bu kanalın Kânûnî tarafından kazdırıldığı ve de kanalın uzunluğunun ise sekiz saat olduğu ifade edilmektedir. *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, 110.

¹¹⁸ Halil Sahillioğlu, *Min Tarihi'l-Aktâri'l-Arabiyyeti fi'l-Ahdi'l-Osmânî*, İstanbul 2000, s. 505-506. Türkçe çevirisi için bkz. "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", (Çev. Mustafa Öztürk), *Belleten*, LIV, Aralık 1990, s. 1238.

¹¹⁹ Dilek Kaya, 124.

¹²⁰ Suraiya Farooqi, *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlı Döneminde Hac 1517-1638*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1995, s. 152. Burada zikretmek istediğimiz iki husus bulunmaktadır. Birincisi, XVI. yüzyıl fermanlarında Necef ve Kerbelâ adlarının –ki artık bu iki mekan Meşhedeyn olarak zikredilmektedir- Mekke'den çok daha fazla geçtiğidir. Bkz. *age*, 152. İkinci husus ise XVI. yüzyılın ilk yarısında Basra-Bağdat-Ana-Hit-Halep kervan yolunun hatırı sayılır bir canlılık kazandığıdır. Halil İnalçık, İranlıların Bağdât'ı tehdit ettikleri vakitlerde bu güzergâh yerine Kerbelâ'nın da yer aldığı al-Kusayr-Kerbelâ-Kubays-Kusûru'l-İhvân hattının tercih edilerek çölün aşıldığını ve Halep'e ulaşıldığını ifade etmektedir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul 2000, s. 400. Bedevî Arap tehlikesi göz önünde bulundurulduğunda bu yolun çok da güvenli olmadığı ve her zaman için kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. Serap Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğunun Doğu İle Ekonomik İlişkileri: XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Hint Ticareti İle İlgili Bir Araştırma Fransız Arşivlerinden", *Belleten*, 1992, LVI, 43, 44. Bu durumda Kerbelâ'da sadece ziyaretçilerden değil, kervan yolu üzerinde bulunmuş olmasından dolayı da bir ticaret yoğunluğu olduğu görülmektedir.

Osmanlıları rahatsız etti ve Osmanlılar, İranlı hacıların Necef ve Kerbelâ'daki meşhedleri ziyaret etmelerine engel olmaya çalıştılar, fakat muvaffak olamadılar.¹²¹

Necef ve Kerbelâ'yı ziyaret eden (1563-64) Şah II. İsmail'in annesi örneğinde olduğu gibi bölgeye gelen İranlılar, Kanûnî devrinin sonlarına doğru şekillenen bir kısım talimata göre bu ziyaretlerini gerçekleştirmek zorundaydılar. Farooqhi 1573-74 tarihli belgeden Şah'ın temsilcilerinin, Necef ve Kerbelâ'yı ziyaret ettiklerini ve burada halka sadaka dağıttıklarını zikretmekte ve yabancı bir ülkede para dağıtılması uygulamasına her ne kadar Mekke'de rastlansa da başka bir hükümdarın topraklarında varlık göstermek açısından Osmanlı tarafından olumlu karşılanmadığını belirtmektedir. Ayrıca İranlıların bölgeyi ziyaret eden yoksullar için bir imaret kurma istekleri de -her ne kadar İranlılar yararlanacak olsa da- bu gerekçeden dolayı hoş karşılanmamış ve imaret yapımına izin verilmemiştir.¹²² Özellikle Meşhede'nin yoksullar için imarethânelerin oluşturulmasının bölgeyi daha cazip hale getirebileceği endişesi ile bu teklife sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Zira imarethânelerin varlığı, ahir yaşına gelmiş çok sayıda insanın buraya yerleşmesine imkan sağlayabilirdi ve bu durum zaten çoğunluğunu Şiiilerin oluşturduğu bölgede Sünnî hakimiyeti için de bir olumsuzluk teşkil etmekteydi. Bağdat ve çevresinin 50 yıl kadar önce fethedildiği ve de nüfusunun çoğunluğunun Şii olduğu ve bunların da Safevîlere meyil ettikleri düşünülecek olursa Osmanlı için burasının çok hassas bir öneme sahip olduğu anlaşılabacaktır.¹²³

Büveyhîler zamanından itibaren başlayarak Osmanlılar'a kadar gelen, Şiiilerin Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerinin avlularına gömülme adetine de Osmanlılar tarafından bir yasak getirildi. Sadece bu iki türbenin avlusu dışında, makul bir uzaklıkta olmak kaydıyla Şah ailesinin fertlerine bir imtiyaz tanındı.¹²⁴

¹²¹ Farooqhi, 152, 153. Farooqhi, Osmanlıların İranlı hacıların bu şehirlerin dışında Bağdat'ı ziyaret etmelerine de yasak koyduklarından bahsetmektedir. Bkz. age, 153.

¹²² Farooqhi, 153.

¹²³ Farooqhi, 153. İran'dan gelen bazı şahısların anlaşmaya aykırı olarak Bağdat'a bağlı bazı yerlerde tâc ile dolaştıkları ve halk içine karıştıklarına dair gönderilen mektubun alınması üzerine bunların Bağdat'ı ziyaret etmelerine izin verildiği ve kendilerine engel çıkarılmamaları ifade edilmekte, bundan sonra Bağdat'a geldiklerinde halk içine karışmamaları, doğru yoldan gelip gitmeleri ve Hayderî tâc kullanmaları hususunda kendilerine gereken tenbihin yapılması bildirilmiştir. Bkz. 5 Numaralı Mühimme Defteri, 1105, s. 181; 6 Numaralı Mühimme Defteri, (972/1564-65), Ankara 1995, No: 665, s. 366.

¹²⁴ Farooqhi, 153-154. Bkz. 12 Numaralı Mühimme Defteri, (1570-2 Tarihli) no: 450, 593, s. 293, 369; Dilek Kaya, XIX. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kerbelâ

Safevî hükümdarlarının barış zamanlarında özellikle Necef ve Kerbelâ başta olmak üzere diğer kutsal mekanlara, halı, buhurdan, şamdan gibi bağışlarda bulunma istekleri de Osmanlı devleti tarafından kibarca ret ediliyordu. Buna rağmen yapılan bağış eğer mekana ulaşmış ise kayıtları tutulup, ilgili mekanın depolarına konuluyordu.¹²⁵

Osmanlı devletinin İranlı hacıların kutsal beldelerde uzun süre durmalarını hoş karşılamadığından yukarıda bahsedilmişti. Buna rağmen buraya gelip, yerleşen ve arazi satın alanlar söz konusu idi. Şah Tahmasp'ın (1524-1576) ölümünden sonra 1578 yılında meydana gelen Osmanlı-Safevî savaşı esnasında bölgede yaşayan bir kısım İranlı, kaçmak zorunda kaldı ve onların mülkleri de Osmanlılar tarafından müsadere edildi.¹²⁶

Sancağı, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 22. Osmanlı devleti Şiîlerin dirileri bir tarafa ölüleri ile de uğraşmak durumunda kaldı. Zira Şiî cenazeleri taze olarak nakledildiği gibi, defnedildiği yerden çıkarılmak suretiyle kemikleri birlikte de nakledilmekteydi. Özellikle yeni ölmüş Şiîlerin cenazelerinin uzak yerlerden getirilmesi problem oluşturuyordu; cesetler gelene kadar kokuyordu. Bu durum veba başta olmak üzere bazı hastalıklara bile neden olmaktaydı. Nitekim 1871 yılında Midhat Paşa'nın valiliğinde, Atebât'ı ziyarete gelen Nâsiruddin Şah'la cenaze nakli meselesi görüşüldü ve cenazelerin definde üç yıl sonra nakline müsaade edilmesiyle ilgili bir antlaşma yapıldı. Osmanlı devleti, yeni ölülerin naklini önlemek için ve yukarıda zikredildiği gibi üç yıl bekleme süresini tespit için sınırdaki sihiye memurları görevlendirdi. Şiî cenazeleri çürüyene kadar bekletildikten sonra yüne sarılıp, ahşap bir tabutla katırlara yükletilerek getiriliyordu. Kemikler gelince Atebât'a ulaştığında yıkanıp defnedilirdi. Bu durumda veba gibi hastalıklara davetiye çıkartmaktaydı. Bu arada Hindistan'dan gelen cenazelerin, burada daimi surette hastalıkların ve salgınların olduğu düşüncesiyle kabul edilmemekteydi. Bkz. İsmail Safa Üstün, *Cenâze Nakli*, 105. Bir sektör olarak cenâze nakil işiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Üstün, *agm*, 106, 113.

¹²⁵ Farooqhi, 154. XIX. yüzyılda Kerbelâ'ya Hz. Hüseyin ve Hz. Abbâs'ın türbelerine gönderilen başlıca hediyeler ise şunlardır: Kelâm-ı Kâdîm, elmas, yakut, zümrüt, fûrûze, inci, altın, gümüş, bakır, pirinç, halı, perde, kilim, saat, silahlar, demir, rahle, yaldızlı şamdan, şal, çadır, bayrak ve alem. Kaya 59. Âli Bey'in 29 Kasım 1884 pazarında gittiği Kerbelâ'da tuttuğu notlarında Hz. Hüseyin'in türbesinin hazineleri hakkındaki geniş malumat vermektedir. Bkz. Âli Bey *Seyahât Jurnalî*, 76, 154. Ayrıca 1908 yılında bölgeye yapmış olduğu seyahatinde Babanzâde İsmail Hakkı'nın da, Necef ve özel de Kerbelâ'daki izlenimlerinde hazineler hakkında geniş malumat vardır. Bkz. *Irak Mektupları*, İstanbul 1329/1911, s. 153-154.

¹²⁶ Farooqhi, 154. Osmanlıların almış oldukları bu önlemler, ortaya çıkan çatışmalar yüzünden Şah'ın da buraya hacı yasaklaması Kerbelâ'yı ziyaret eden hacı sayısında bazı zamanlar azalma olsa da bu durum fazla sürmemekteydi. Zira Şiîleri, kutsal addettikleri bu mekanlardan uzun süre uzak tutmak mümkün olmuyordu. Kerbelâ'ya İran ve Hindistan'dan gelen hacıların sayısının bir yılda iki yüz bin olduğu düşünülecek olursa bu durum anlaşılacaktır. Ayrıca bu hacıların varlığı Osmanlıya gelir kaynağı da oluşturuyordu. Dilek Kaya, *age*, 22. Tanzimat

Hız. Hüseyin'in türbesi zaman içinde harap oldu ve III. Murat (1574-1595) zamanında Bağdat Valisi Ali Paşa tarafından 992/1583 yılında restore edildi.¹²⁷ Bu arada eski ismi Enguş-i Yâr olan Minâretü'l-Abd 982/1574-5 yılında inşa edildi.¹²⁸

Bu olaydan takriben elli sene sonra Osmanlı devletinin XVII. yüzyılın başlarında yaşadığı iç buhranda önce Sultan II. Osman öldürüldü (Recep 1031/Mayıs 1622), ardından I. Mustafa tahttan indirilerek IV. Murat henüz on bir buçuk yaşındayken 14 Zilkade 1032/9 Eylül 1623'te tahta çıkarıldı. Bağdat'ta ortaya çıkan karışıklıkları fırsat bilen Şah I. Abbâs 1032 Şevvâl/Temmuz 1623'da Bağdat'ı kuşattı ve üç aylık zorlu muhasara sonrasında şehri ele geçirdi.¹²⁹ Şehre giren Safevîler Bağdat'ta Sünnîlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde katliama giriştiler ve bu esnada Ebû Hanife'nin daha önce Osmanlılar tarafından yapılmış olan türbesi ve diğer mekânları da tahrip ettiler.¹³⁰

Şah I. Abbâs'ın (1037/1628) vefatı üzerine Osmanlı devleti bunu değerlendirmek maksadıyla 1629 yılında Bağdat'ın alınması için yeni bir sefere girişti. 1629 yılında Şam-Trablus Beylerbeyi Parmaksız Mustafa Paşa, Hüsrev Paşa komutasındaki ordunun Bağdat'a ulaştığı düşüncesiyle buraya hareket etti ve Kerbelâ'ya ulaştı. İşgalci İranlıları buradan kovarak bölgenin yeniden kontrolünü sağlamak için Genç Osman adında birisini bir miktar askerle Necef, Hille, Remahiyye taraflarına gönderdi. Genç Osman emrindeki askerle Kerbelâ'nın muhafazası için bölgede kaldı. 28 Muharrem 1040/Eylül 1630'da Osmanlı ordusu Bağdat'ı kuşattı, yapılan hücumlar fayda etmedi ve şehir düşürülemedi. Saldırılarda birçok paşa ile Kerbelâ'yı koruyan şahıs Genç Osman'ın hayatlarını kaybetti. Müteakiben Ekim 1630'da kuşatma kaldırılarak Musul'a döndü. Bunun üzerine kısa süren Osmanlı hâkimiyeti sonrasında İran beyleri fırsatı değerlendirerek Hille başta olmak üzere Kerbelâ'yı yeniden ele geçirdiler.¹³¹

öncesi dönemde "Bâc 'Ubûr (Geçiş resmi)" denilen Osmanlı topraklarına giren İranlıların bütün eşya ve ürünlerinden alınan bir vergi idi. Bu vergi XIX. Yüzyılın başlarında İranlılarla yapılan bir antlaşma sonrasında kaldırıldı. Kaya, 23, 26.

¹²⁷ E. Honigmann, IV, 638; Mustafa Öz, XXV, 272.

¹²⁸ E. Honigmann, IV, 638.

¹²⁹ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, V, 1324, 1325; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, III, 148-160.

¹³⁰ Hammer, V, 1324, 1325; Kevserânî, 67. Hammer, İmam Hüseyin Meşhed'inin türbedarı Seyyid Dîrâc isimli birisini -ki kendisi Şîî olmakla birlikte- Şah Abbâs'ın Bağdat'ı işgalinde ve burada yaptığı katliamda pek çok Sünnî'yi kurtardığından bahsetmektedir. Bu şahıs Osmanlıların Bağdat'ı ele geçirmelerinden birkaç yıl sonra Vali Derviş Paşa tarafından idam edilmiştir. *Osmanlı Tarihi*, V, 1439.

¹³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, s. 168-169. Bkz. Hammer, V, 1370.

Bağdat'ın yeniden Osmanlılar tarafından fethi Sultan IV. Murad'ın ülkesinde idareyi sağlam bir şekilde ele alması sonrasında gerçekleşti. Padişah önce Revân (Erivan)'a sefer düzenledi ve burasını Safer 1045/Temmuz 1635 yılında aldı.¹³² Üç yıl sonra da Osmanlı ordusu padişahın komutasında Bağdat'ı kuşattı. Şehir Aralık 1638 yılında ele geçirildi. IV. Murad, fetih sonrasında İmam Azam Ebû Hanife'nin kabrini ziyaret etti ve onun ve Abdülkadir Geylânî'nin türbeleri ile kaleyi tamir ettirdi.¹³³

İranlıların bölge üzerindeki istekleri bitmedi. Zira Nâdir Şah'ın 1743'te Bağdat'ı ve çevresini ele geçirme teşebbüsleri oldu, bu çerçevede o, Osmanlı devletinden Şah İsmail zamanında Safevîler'den alınmış olan Van, Bağdat, Basra ile Kerbelâ ve Necef taraflarının kendisine verilmesini istedi. Nâdir Şah'ın bu teklifi Osmanlılar tarafından kabul edilmediği gibi onun askeri faaliyetleri de başarısızlıkla sonuçlandı.¹³⁴ Bölgeyi ele geçiremeye de Nâdir Şah, Kerbelâ'yı ziyarete imkan buldu. Kerbelâ'da türbeye yapılmış olan bağışlara da el koydu. Bu arada Şah Hüseyin'in kızı (1105-1134/1694-1722) Raziye Sultan Begüm Hz. Hüseyin Camii'nin masraflarının karşılanabilmesi için kurduğu vakfa 20 bin Nâdirî parası bağışladı.¹³⁵

1732 yılında Safevî Şah'ı I. Hüseyin'i öldürerek İran'da iktidarı ele geçiren ve Afşar Hanedanlığını kuran Nâdir Şah da aynı akibete uğradı ve 1747 yılında uğradığı bir suikastle hayatını kaybetti.¹³⁶ Böylece İran'da yeni bir hanedan Zend Hanedan'ı iktidara geldi. Zend Hanedanlığı da 1750 den 1794 yılına kadar İran'ı yönetti. Bu dönemde idarecilerin Meşhed-i Hüseyin'le ilgili herhangi bir uygulamalarının olup olmadığı bilinmemektedir. Kaçar Hanedanlığının kurucusu Ağa Muhammed Han'la birlikte Zend Hanedanlığı sona erdirildi. Kaçar Hanedanlığı döneminde muhtelif zamanlarda Meşhed-i Hüseyin'in kubbe ve minareleri altınla kaplatıldı.¹³⁷

1800 senesinde Necefi ziyarete gelen Hazâ'il aşiretlerinden bir grup Şîi ile buraya ticaret için gelen Vahhâbî topluluğu arasında büyük bir çatışma çıktı ve burada 300 Vahhâbî öldürüldü. Bu durum Bağdat valisi Süleyman Paşa'yı rahatsız etti. Zira Vahhabîlerin bu olayı bahane ederek kendi bölgesine saldırabileceklerinin farkındaydı. Hazâil kabilelerinin Vahhâbîlere yönelik saldırılarını dur-

¹³² Hammer, V, 1409-1410.

¹³³ Hammer, V, 1433-1434; Uzunçarşılı, III, 197-204.

¹³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV-1, 304-309.

¹³⁵ E. Honigmann, IV, 638.

¹³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV-1, 310.

¹³⁷ Zencânî, *Cevle*, 86; bkz. E. Honigmann, IV, 638; Mustafa Öz, XXV, 272.

durdu ve olaylara karışanları cezalandırdı. Buna rağmen Vahhâbîler tatmin olmadı. Vahhâbîler, saldırıyı daha önce Ali Paşa ile Ahsâ'da yapılan saldırmazlık anlaşmasına aykırı bulmuşlardı. Bağdat valisi Vahhâbî saldırısını önleyebilmek için onlarla yeni bir anlaşma yapmaya çalıştıysa da Vahhâbîlerin emiri Abdülaziz bunu fırsat bilerek kabul edilmesi imkansız bir istekte bulundu ve Anneh mukâtâsından Basra'ya kadar olan Şâmiyye bölgesinin kendisine verilmesi talep etti. Bunun üzerine Bağdat valisi meseleyi askerî yolla halletmek için harekete geçti ve hazırladığı kuvvetleri Ali Bey komutasında Hindiyeye tarafına sevk ederek bir nevi gövde gösterisinde bulundu. Bu arada Vahhâbîlerde intikam almak için harekete geçtiler. Ayn Temr'de iki kuvvet karşı karşıya gelmiş ise de bir çarpışma vukû bulmadan Ali Bey ordusuyla Bağdat'a döndü.¹³⁸

Necef'teki bu saldırı Vahhâbîler için güzel bir fırsat oluşturdu. 1801 yılında Abdülaziz'in oğlu Su'ûd yönetimindeki 10 binin üzerinde Vahhabî, askerin olmadığı ve halkın da Muharrem matemlerinde olduğu Kerbelâ'ya saldırdı. Halbuki Vahhâbîlere saldırı Necef'te olmuş idi. Necef'in müstahkem olmasından dolayı Vahhâbîler korunmasız olan Kerbelâ'yı tercih ettiler¹³⁹ ve 20 Nisan 1801'de sabaha karşı batı kapısından Kerbelâ'ya girdiler. Önce bid'at olarak gördükleri Meşhed-i Hüseyin'i tahrip ettiler. Mezarların kubbelerini yıkıp, süslemelerini bozdular ve altın gümüş namına değerli ne varsa ganimet olarak aldılar.¹⁴⁰ Yarım gün süren bu saldırıda 3000 binden fazla Şîî katledildi.¹⁴¹ Öldürülen insanlarına arasında Muharrem törenlerine gelen İranlılar da bulunuyordu. Bu durum İran'ı rahatsız etmişti. İran şahı Bağdat valisi Süleyman Bey'i uyardı ve en kısa zamanda öldürülenlerin intikamının alınmasını, İranlı hacıların zararlarının tazmin edilmesini istedi aksi takdirde kendisinin Vahhâbîleri cezalandırmak için bir orduyla geleceğini ve Bağdat'ı da

¹³⁸ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hakimiyeti, Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara 1998, s. 33. Aslında bu durum yeni değildir, zira daha önce zikrettiğimiz Ayn Temr saldırısında olduğu gibi bedevîler fırsat buldukça zengin bölgelere saldırı tertip etmekteydiler. Osmanlı Mühimme kayıtlarında 973/1565-66' ılı yıllarda Arap eşkiyasının Basra'ya saldıracağı haberi alındığı ve bunun üzerine de Bağdat ve Şehrezor Beylerine, Basra Beylerbeyine yardımcı olunması emri verildiği zikredilmektedir. 5 Numaralı Mühimme Defteri, (973/1565-66), Özetler 920, 1025, 1027. s. 155, 169-170.

¹³⁹ Kurşun, 33.

¹⁴⁰ Kurşun, 34. Meşhed'in ve kabirlerin kubbelerinin tahrip edilmesinde Vahhâbîlerin, Süfî ve Şîî düşmanlığını da burada ilave etmek gerekir. Bkz. Natana J. Delong-Bas, *Wahhabi Islam, From Revival and Reform to Global Jihad*, Oxford 2004, s. 83.

¹⁴¹ E. Honigmann, IV, 638; Öz, XXV, 272. Kurşun, 5 binden fazla Şîî'nin katledildiği ve çok sayıda Şîî'nin de esir alındığını belirtmektedir. *Necid ve Ahsâ*, 34. Zencânî ise bu rakamı 3500 ile 10 bin civarında vermektedir. Bkz. Cevle, 90.

alacağı tehdidinde bulundu. Bu durum karşısında oldukça müşkül bir durumda kalan vali, Necef'in de yağmalanabileceği endişesiyle buradaki kutsal sayılacak eşyaları daha güvenli olan Bağdat yakınlarındaki Musa Kâzım'ın kabrine naklettirdi. Müteakiben de hazırladığı bir orduyu Vahhâbîlerin üzerine gönderdi ise de bu seferde başarı elde edilemedi. Vahhâbîlerin Kerbelâ baskını İslam toplumunda hem Sünnî hem de Şîîler arasında büyük bir infiale neden oldu.¹⁴² Bu felaket sonrasında Şîî dünyasının her yerinden Meşhed-i Hüseyin'e bağışlar aktı.¹⁴³ Bu bağışlar ve türbenin restorasyonu için İran'ın ve Hintlilerin istekleri ileride Osmanlı devletinin yine başını ağrıttacaktır.

Bu olaydan takriben 19 yıl sonra 1820 yılında Kerbelâ'ya Münşî el-Bağdâdî'nin yolu düşmüştür. İranlı olduğunu öğrendiğimiz Münşî el-Bağdâdî, Irak'ın birçok yerine uğramış ve gezip gördüklerini kaydetmiştir. Farsça yayınlanan eserini de Abbâs el-'Azzâvî Arapçaya çevirerek *Rihletü'l-Münşî el-Bağdâdî* ¹⁴⁴ ismiyle yayınlamıştır. Asıl adı es-Seyyid b. Muhammed b. es-Seyyid Ahmed el-Hüseynî olan Münşî el-Bağdâdî, Dâvut Paşa'nın Irak valiliği esnasında 1820 yılında Bağdat'ta İngiliz Elçiliğinde görev yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁵

Münşî el-Bağdâdî'nin *Rihle*'sinde Kerbelâ'dan kasaba olarak bahsedilmekte ve burada takriben 5 bin evin bulunduğu zikredilmektedir.¹⁴⁶ Necef'de 2 bin Arap ve Acem'e ait evin olduğu düşünülecek olursa Kerbelâ'nın Necef'ten neredeyse iki buçuk misli büyüklükte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

Münşî el-Bağdâdî, Bağdat'tan Kerbelâ arasının 15 fersah olduğu ve bu yolda beş adet hanın bulunduğunu belirtmekte ve bu hanların isimlerini zikretmektedir. İki fersah sonra Hânu'l-Kehye, ikinci olarak Bağdat'tan 4 fersah sonra Hân Zâd, 6 fersah sonra Hânu'l-Bîr veya Hânu'n-Nısf, 8 fersah sonra Hân el-Mızrakçı ve 10 fersah sonra Fırat nehrinin yanında el-Museyyib –ki burada takriben 400 ev bulunmaktadır-. Buradan da uzun bir köprüden Fırat

¹⁴² Kurşun, 34-35.

¹⁴³ Honigmann, "Karbala", IV, 638.

¹⁴⁴ es-Seyyid b. Muhammed b. es-Seyyid Ahmed el-Hüseynî, Münşî el-Bağdâdî, *Rihle*, (Çev. 'Abbâs el-'Azzâvî), Bağdat 148.

¹⁴⁵ Münşî el-Bağdâdî, *Rihle*, 6.

¹⁴⁶ Münşî Bağdâdî, 97.

¹⁴⁷ Münşî Bağdâdî, 91.

nehri geçilmekte ve 5 fersah sonrasında da Kerbelâ'ya ulaşılmaktadır.¹⁴⁸

Münşî el-Bağdâdî *er-Rihle*'sinde Hz. Hüseyin Nehri'nden de kısaca bahsetmektedir. Fırat nehrinden bir kolun Kerbelâ'ya gittiğini buna da Nehru'l-Hüseyniye dendiğini zikretmektedir. Ayrıca Kerbelâ'da 4 fersah boyunca bostanların varlığına da dikkat çekmektedir.¹⁴⁹

Irak ve özelde Kerbelâ'da Şîî nüfusunun eskiden beri sayısal olarak bir üstünlüğü vardı. Ayrıca Şîîlerin yoğunlukla bölgeyi ziyaretlerinin yanı sıra İran devletinin her fırsatta Bağdat eyaletine bağlı olan ve Necef, Kâzımeyn ve Kerbelâ'ya ziyaret ve ticaret yoluyla bölgede Şîîliği yaymaya yönelik gayretleri biliniyordu. Bölgede Şîîliğin yayılmasında bu politikanın da etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁰

XIX. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı devleti Irak ve çevresinde merkezleştirme politikasını başlattı ve doğrudan idarenin tesisi için merkezden atanan valileri bölgeye gönderdi. Özellikle Necip Paşa'nın valiliği ile Osmanlı devleti bölge üzerinde doğrudan merkezî yönetimini oluşturmaya başladı.¹⁵¹ Ne var ki bu esnada Kerbelâ'da İran'ın da desteğiyle bir isyan patlak verdi. İsyan Osmanlı ordusu tarafından 15 Ocak 1842'de bastırıldı. Çatışma esnasında şehirdeki kadın ve çocukların bulunduğu büyük bir kitle Hz. Hüseyin ve Hz. Abbâs'ın türbelerine sığınmışlardı. Bunların içerisinde isyancılar da bulunuyordu. Osmanlı kuvvetleri masum kadın ve çocuklara zarar vermeden Hz. Hüseyin'in türbesini tahliye etmeye çalışılsa da Hz. Abbâs'ın türbesindeki isyancılar mukavemet ettiler ve askerlere ateş açtılar. Bunun üzerine askerler de asilere ateşle karşılık verdi ve asilerle birlikte türbede bulunan masum halktan birçok kişi de hayatını kaybetti.¹⁵² Necip Paşa, muhtemel Vahhabî saldırısına kar-

¹⁴⁸ Münşî Bağdâdî, 97. Bağdat'tan Kerbelâ'ya gitmek için hareket eden Âli Bey, yol güzergâhında Azad Han denilen ve harabe halindeki bir hanın yanından geçip Mahmudiye nahiyesinin merkezine ulaşmış ve üç saat sonra da İskenderiye Han'ın da konaklamıştır. Anlaşıldığı üzere Münşî el-Bağdâdî'nin zikrettiği han artık Âli Bey döneminde faal halde değildir. Ertesi günü yeniden yola koyulan Âli Bey, İskenderiye Han'ından iki saat sonra Kerbelâ Sancağı'na bağlı ve Fırat Nehri üzerinde bulunan Müseyyib'e ulaşmış, burada biraz istirahat ettikten sonra da beş saat daha yolculuk sonrasında Kerbelâ'ya varmıştır. Âli Bey Mehmed, (1898), *Seyahât Jurnalı*, 75.

¹⁴⁹ Münşî el-Bağdâdî, 97.

¹⁵⁰ Dilek Kaya, *Kerbela*, 71.

¹⁵¹ 'Imâd Abdusselân Raûf, "Safhatun Machûletun min Tarîhi'n-Necef ve Kerbelâ fi'l-Karni's-Sâlis 'Aşar", *Âfâk Necefiyye*, Necef 2006, I, 278.

¹⁵² Kaya, *Kerbela*, 75-77.

Şîi şehrin etrafını 1,5 mil uzunluğunda bir surla çevirtti, surlara topraklar yerleştirdi.¹⁵³

Kerbela isyanını bastırılmasıyla bölgede Osmanlının gücü gösterilmiş oldu. Buna rağmen İran, bölgedeki Şîi nüfuz üzerindeki gücünü kullanarak yeniden etkinliğini artırma çabasına girdi ve 1847 yılında Hz. Hüseyin'in türbesinin avlusunu yeniden inşa etmek için Osmanlı devletinden izin istedi. Osmanlı hükümeti nazikçe bu isteği ret etti. Bir yıl sonra da İran'ın yeni isteklerine fırsat vermemek için hemen Hz. Hüseyin ve Hz. Abbâs'ın türbelerinde restorasyon faaliyeti için harekete geçti. Masrafları devlet tarafından karşılanan tamir faaliyeti 1850 yılında bitirildi. Aynı yıl içinde de Hz. Hüseyin'in türbesine üzerinde Kur'ân ayetleri ve tuğra-yı hümayûnun olduğu yeni bir kapı yapıldı. 1851 yılında İran Sadrû'ddevlesi Kerbelâ'yı ziyaretinde türbenin genişletilmesi talebinde bulundu. Bunun üzerinde Osmanlı devleti bu teklifi olumsuz karşılamakla birlikte uygun görüldüğü takdirde bunu kendisinin yapacağını bildirdi. Buna rağmen İran, her fırsatta türbenin genişletilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Bu esnada meşhedi ziyarete gelip buraya yerleşen buradan arazi satın alan İranlılar'da devlet için problem oluşturmaktaydı. Osmanlı bunların arazi satın almalarına engel olmaya çalışıyordu. Arazi satın alanların da bu arazileri ancak Osmanlı vatandaşlarına satabilecekleri belirtiliyordu.¹⁵⁴

Osmanlı devletinin Meşhed-i Hüseyin'de başlatmış olduğu tamirat işlerinin 1863 yılında nihayete erdiği, bundan sonra ise daha çok türbenin tezyinatına uğraşıldığı ve yapının avize gibi ihtiyaçlarının giderildiği ifade edilmektedir. Bu arada Bezm-i âlem Vâlide Sultan'ın Hz. Hüseyin'in türbesinin avlusuna inşa ettirdiği sebîlin, temizliği, bakımı ve genişletilmesi için Bağdat evkafından bazı gelirlerin tahsis edildiği zikredilmektedir.¹⁵⁵

1874 yılında ise şiddetli esen rüzgârdan zarar gören Meşhed-i Hüseyin'in minarelerinin külahları tamir edildi. 1890 yılında ise türbenin avlusundaki Nehriye eyvanı ve bitişiğindeki odaların eyvanlarının onarılmasında Osmanlı devleti, buraları ısrarla tamir etmek isteyen İran'a izin vermeyip yine kendisi tamir ettirdi. Türbede ihtiyaç üzerine genişletme çalışmasını da aynı yıl Bağdat valiliği başlattı ve yıl sonunda genişletme işi bitti. Bu genişletme ameliyesin-

¹⁵³ İsmail Safa Üstün, "The Hopeless Struggle of the Ottomans Against The Spread of Shi'a in the 19th Century Province of Baghdad", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007-2, XXXIII, s. 72.

¹⁵⁴ Kaya, 48-53.

¹⁵⁵ Kaya, 53-54.

den tam 25 sene sonra 1915 yılında Osmanlı devleti, türbeyi son kez tamir ettirdi.¹⁵⁶

Hız. Hüseyin'in meşhedi etrafı eyvanlar ve hücrelerle çevrilmiş 108 x 82,5 metre boyutlarında bir avlunun içinde yer almaktadır. Üzerinde bir saat kulesinin bulunduğu yaldızlı dehlizden geçilerek ulaşılan dikdörtgen şekilli orta kısım, ziyaretçilerin burada tavaf ettikleri, üzeri kemerlerle örtülü bir koridor ile kuşatılmıştır. Burasının tam ortasında takriben 2 m. yüksekliğinde ve 4 m. genişliğinde gümüş şebeke ile çevrili Hız. Hüseyin'in sandukası ile ayakucunda daha küçük olan oğlu Ali Ekber'in sandukası bulunmaktadır. Türbenin kibleye bakan cephesinde gayet zengin süsleme vardır. Türbenin giriş kapısının her iki yanında birer minare ile doğusunda üçüncü bir minare daha bulunmaktadır. (Bugün bu minare yoktur) Avlunun güneyinde takriben 16 m. gerisinde, avluya bitişik olarak bir medrese yer almaktadır.¹⁵⁷

Hız. Abbâs'ın meşhedi ise Hız. Hüseyin'in meşhedinin takriben 600 m. kuzeydoğusunda, Hüseyin nehrine daha yakın bir mahalde bulunmaktadır. Hız. Hüseyin'in meşhedinden batıya doğru giderken yol üzerinde Hız. Hüseyin'in kafilesini temsilen çadır şeklinde yapılmış olan Haymegâh denilen bir yapı vardır.¹⁵⁸

Âli Bey'in, Kerbelâ'yı ziyaretinde Hız. Hüseyin ve Hız. Abbâs'ın türbelerinin o günkü durumu hakkında kitabında geniş bilgi bulunmaktadır. Buna göre Hız. Hüseyin'in türbesi, İmam Mûsa Kâzım'ın türbesinden daha mükelleftir. Türbenin kapıları tamamen altın ve gümüş kaplıdır ve üzerlerinde kabartma Kur'ân ayetleri yazılı kitabeler ve gümüş çivilerin başlarında 'akîk-i Yemânî ve sâir kıymetli taşlar vardır. Türbe içinde gayet büyük ve mükellef avizeler ve kubbenin etrafında altın ve gümüş levhalara yazılmış mersiyeler asılıdır. Duvarların bir kısmı (yeşim) denilen taştan ve zemini renkli mermerdendir. Merkad-i şerifin üzerinde altın ve gümüşten yapılmış kubbeli bir şebeke olup, içindeki sanduka siyah örtülüdür. Türbenin kubbesi ve minarelerinin alemlerinde daimî surette birer siyah sancak asılıdır.¹⁵⁹ Âli Bey, Hız. Abbâs'ın türbesi ile ilgili olarak ise bu türbenin diğerleri ile aynı olduğunu söylemekte, fakat bu türbenin altın ve gümüşten ziyade çeşitli çiçek resimleriyle tezyin edildiğini ve İran işi çini tuğladan olduğunu söylemektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Kaya, 54-55.

¹⁵⁷ E. Honigmann, "Kerbelâ", *İ.A.*, İstanbul 1955, VI, 581-582; Mustaf Öz, "Kerbelâ", XXV, 272.

¹⁵⁸ Honigmann, *agm*, VI, 582; Öz, XXXV, 272.

¹⁵⁹ Âli Bey, *Seyâhat Jurnalî*, 76.

¹⁶⁰ Âli Bey, 77.

Osmanlı hakimiyetinin sonlarına doğru Kerbelâ kazası¹⁶¹ ve şehri ile ilgili bir kısım malumat Bağdat salnamelerinde zikredilmektedir. Salnâmede kazadaki aşiretler konar-göçer ve yerleşik çiftçiler olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Konar-göçer olanlar 'Aneze ve Zekarit aşiretleridir. Çiftçilikle uğraşan ve yerleşik olan aşiretler ise el-Mes'ûd, el-Yesâr, Elbû'l-Mersâ, Elbû'l-Ğanim, Elbû'l-Muhyî ve Cenâbî aşiretleridir.¹⁶² Bütün aşiretler tarafından çoğunlukla deve, at, kısırak, merkep, öküz, inek, manda, ester, koyun ve keçi beslenmektedir.¹⁶³ Özellikle 'Aneze aşiretinin yetiştirdiği atlar ve kısıraklar çok meşhur olduğu ifade edilmektedir. Kaza dahilinde arazi-i seniyyeden Müseyyib, İskenderiye ve Nâsırıyye Mukataaları bulunmaktadır ve araziler Fırat ve Fırat nehrinden doğan cetvellerle¹⁶⁴ sulanmaktadır. Bu cetveller üzerinde üç kargir köprü yer almaktadır. Kerbelâ ve Şefâtiyye arasında ve Rezzâze taraflarında tuz madenleri olduğu, fakat henüz tek el ve kontrol altına alınmadığı, Şefâtiyye'deki büyük tuz madeninden halen yıllık olarak 300 bin okka tuz çıkarılmakta olduğu zikredilmektedir.¹⁶⁵

Son olarak burada salnamelerde Kerbelâ şehri hakkında zikredilen bazı hususları vermek istiyoruz. Kerbelâ, salnâmelerde Bağdat'tan sonra vilayetteki en büyük imarlı şehirlerden birisi olarak bahsedilmektedir. Şehir eski ve yeni iki mahalleden oluşmaktadır. Eski mahalle, Hz. Hüseyin'in mezarı etrafında oluşan bir yerleşim yeri iken yeni mahalle ise kasabanın güneyinde, önceleri bataklık olan ve 30 yıl önce kurutularak yapımına başlanmış, git gide genişleyerek büyük bir yerleşim yeri haline gelmiş ve Hz. Abbâs'a nispetle Abbâsiyye mahallesi olarak adlandırılmıştır. Eski mahallenin sokakları dar ve evleri düzensiz ise de, Abbâsiyye mahallesi, Bağdat'ta da benzeri olmayan ve İstanbul'un o bilinen mahallelerine

¹⁶¹ Şemseddin Sâmî Kerbelâ kazasının nüfusunu 181 200 ü Şîî, 18 bini Sünnî ve 800 ü de İsraili olarak toplam 200 bin olarak vermektedir. Bkz. *Kâmûs*, V, 3833.

¹⁶² Irak'ta bulunan aşiretlerle ilgili olarak bkz. 'Abbâs el-'Azzâvî, *'Aşâiru'l-'Irâk*, III, 1955 trs.

¹⁶³ Kaza dahilindeki hayvan sayısı şöyledir: 52 bin sığır, 30 bin manda, 25 bin at, 25 bin merkep, 1600 ester, 24 deve, 700 bin koyun, 1500 keçi. Toplam 809 100 hayvandır. Sâmî, *Kâmûs*, V, 3834.

¹⁶⁴ Şemseddin Sâmî Kerbelâ'ya uğrayan bir cetveli Hind zenginlerinden bir hayır sahibinin açtığını söylemektedir. *Kâmûs*, V, 3833. İsmail Safa Üstün bu kanalın Hindiyeye kanalı olduğunu ve para yardımı sonrasında bu kanalın 1793 yılında açıldığını ifade etmektedir. Bkz. "The Hopeless Struggle of the Ottomans Against", XXXIII, 71.

¹⁶⁵ *Osmanlı Vilâyet Sâlnâmelerinde Bağdat*, 110, 111. Şemseddin Sâmî Fırat'tan açılan kanal ve cedvellerin sayısının çokluğuna dikkat çekmekte ve zamanla bunların bir kısmının harap olup göller ve bataklıklar oluşturduğunu beyan etmektedir. Bu göllerden birkaçının tuzla olarak kullanıldığını, diğerlerinde ise su kuşları ve samuru bulunduğunu ifade etmektedir. *Kâmûs*, V, 3833.

benzer güzellikle, 10-15 metre genişliğinde caddeler ile her iki tarafında düzenli ve yüksek binalardan oluşmaktadır. Hükümet konağının Abbâsîye mahallesinin sonunda, Necef yolu üzerinde bahçe içinde tek katlı ve geniş düzenli bir bina olduğu söylenmektedir. Şehirde kışla, belediye, düyûn-ı umûmiyye, reji ve karantina dairelerinin yanı sıra 1318/1900 yılında yapılan bir telgrafhane bulunmaktadır. Bunlardan başka kasabada bir cami ve medrese, çeşitli topluluklara ait mescit ve 8 medrese ile 10 kadar sıbyân mektebi¹⁶⁶ ve bir rüştiye mektebi¹⁶⁷ mevcuttur. Sünnî ve Şîîlerden oluşan yerli halkın nüfusu yaklaşık olarak 50 binden fazla olup,¹⁶⁸ Arap ve Acemlerden oluşmaktadır. Şehirde konuşulan dil ise Arapça ve Farsça'dır.¹⁶⁹

Şehirde büyük ve mükemmel bir çarşı ile birçok han, kahve ve çayhane ile toptan gıda pazarları bulunmaktadır. Şehir halkının bir kısmı ticaret ve sanayiyle uğraşmakta, dükkanlarda şehri ziyarete gelenlere hediyelik eşya olarak tespih, Âyet-i Kerîme yazılı yazmalar ve benzeri eşyalar satılmaktadır.¹⁷⁰ Şehir etrafındaki bağ ve bahçelerde hurma, meyve ve sebze üretimi gerçekleştirilmektedir.¹⁷¹ Kerbelâ'da biri Nizâmîye diğeri ise Redîf olmak üzere iki tabur vardır. İran devletinin ticârî maslahatgüzârî ile İngiltere devletinin bir konsolos memuru bulunmaktadır. Ayrıca Kerbelâ ile Bağ-

¹⁶⁶ Sâmi, birisi Sünnîlere sekizi ise Şîîlere ait olmak üzere toplam dokuz medrese ile 21 adet çocuk mektebinin bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Sâmi, *Kâmûs*, V, 3833.

¹⁶⁷ Bağdat Salnamelerinde Kerbelâ'da bulunan Rüşdiye Mektebinin 1309-1329 yılına kadar ki öğretmen ve öğrenci sayısı verilmiştir. Buna göre 1309 yılında 3 öğretmen ve 11 öğrenci ile eğitime başlanmış. Müteakip yıllarda öğrenci sayısına göre öğretmen sayısında artış olmuş ve 1329/1911 yılında 6 öğretmene mukabil 67 öğrenci ders görmüştür. Ayrıca Rüşdiye'de iki de hademe görevlidir. *Osmanlı Vilâyet Salnâmelerinde Bağdat*, 255.

¹⁶⁸ Şemseddin Sâmi bu rakamı 65 bin olarak vermektedir. Bkz. *Kâmûs*, V, 3832. Bâbânzâde Kerbelâ ve Necef ahalisinin 1/3 ünün dilenci olduğunu söylemekte ve şahit olduğu olumsuz bir olayı kitabında zikretmektedir. Bkz. *Irak Mektupları*, 149-151.

¹⁶⁹ *Osmanlı Vilâyet Salnâmelerinde Bağdat*, 111-112.

¹⁷⁰ Şemseddin Sâmi bunlara ilave olarak yuvarlak buhurların da burada imal edildiğini belirtmektedir. *Kâmûs*, V, 3832. Âli Bey de Türbenin çevresinde birtakım kehribâ ve 'akîk ve Necef taşları satıcı ve tesbihci sergileri olduğunu söylemekte ve birçok Arap kadınının da hurma yaprağından yapılmış hasır yelpazeler sattıklarını ifade etmektedir. *Seyâhat Jurnalı*, 76. Bâbânzâde ise Kerbelâ, Necef ve Kâzîmiyye şehirlerinin, bütün hayatlarını burayı ziyaret eden insanlara borçlu olduğunu zikretmektedir. *Irak Mektupları*, 149. Sâmi Kerbelâ'nın ihracatının ithalatının iki misli olduğunu belirtmekte ve yıllık geliri 55 bin lira iken giderlerinin 6 bin Osmanlı lirası olduğunu zikretmektedir. *Kâmûs*, V, 3834.

¹⁷¹ *Osmanlı Vilâyet Salnâmelerinde Bağdat*, 112.

dât arasında çalışan arabalarda her gün yolcu ve posta evrakı taşınmaktadır.¹⁷²

Kerbelâ şehri, 1903'te Almanlara verilen ve Bağdat Demiryolları ayrıcalığı adı ile bilinen Konya-Bağdat projesi kapsamında Konya'dan başlayarak, Karaman, Ereğli, Adana, Hamidiye, Kilis, Tel Habeş, Nusaybin, Musul, Tikrit, Sadiye, Bağdat, Necef üzerinden Basra'ya oradan da Zubeyr'e ulaşacak olan demiryolu hattı güzargahı üzerinde yer aldı.¹⁷³ Ne var ki Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı'na girdiği 1914 yılı itibariyle bitirilen demiryolları hatları içerisinde Bağdat-Kerbelâ hattı yer almamaktadır.¹⁷⁴ Savaş sonrasında Kerbelâ, Bağdat-Basra demiryoluna Hille'nin kuzeyinden ayrılan bir hatla bağlandı.¹⁷⁵

Sonuç

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle birlikte adından sıklıkla söz edilen bir mekan olan Kerbelâ, daha öncesinde bir konak yeri olmasından başka çok da fazla bir önemi haiz değildi. Hz. Hüseyin ve beraberindekiler özellikle susuz ve savunmaya çok da elverişli olmayan bu mekanda konaklamak zorunda bırakılmışlardı. Bilinenin aksine o dönemde Kerbelâ yakınlarında ne Fırat nehri geçmekte ne de ona ait bir kol bulunmaktadır. Buna rağmen Kerbelâ mevkiinde bir su kaynağının olduğu anlaşılmaktadır.

Kerbelâ olayınından sonraki dönemlerde şehitlerin defnedildiği mekan ziyaretgâh oldu. Burasının bir ziyaret yeri olmasında müteakiben oluşturulan rivayetlerin de büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Hüseyin'in mezarı Emevîler döneminde olmasa da Abbâsîler döneminde kubbeli bir yapı ile örtüldü.

Abbâsîler döneminde Hz. Hüseyin'in türbesi ve çevresiyle alakalı birbirinden çok farklı uygulamalar söz konusudur. Kimi halifeler ve aileleri türbeye ihtimam gösterirken el-Mütevekkil örneğinde olduğu gibi türbeyi yıkanlar da bulunmaktadır. Buna rağmen türbe çevresinde bir yerleşim birimi oluşmaya başlamış ve Kerbelâ insanların akın akın ziyaret ettikleri bir beldeye dönüşmüştür. Artık bu dönemde Hz. Hüseyin'in kabrinin bulunduğu Kerbelâ, meşhed olarak adlandırılmaktadır.

¹⁷² *Osmanlı Vilâyet Salnâmelerinde Bağdat*, 113.

¹⁷³ Paul Rohrbach, *Hatt-ı Saltanat Bağdat Demiryolu*, İstanbul 1331/112, s. 46-122; Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988, s. 173; Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *OTAM*, 1995, VI, 32.

¹⁷⁴ Mustafa Albayrak, *agm*, 32.

¹⁷⁵ E. Honigmann, "Kerbelâ", VI, 581.

Kerbela'nın bir ziyaret mekanı olarak kutsallaştırılmasında Şîi Büveyhîler'in katkısı oldukça büyüktür. Bunların dönemlerinde ihdas edilen Muharrem'in 10. gününde ağıtların yakılması, matem tutulması Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin şehit edilişlerini her an zihinlerde canlı tutulmasını beraberinde getirmiş ve bu uygulamalar günümüze kadar devam etmiştir.

Hız. Hüseyin'in meşhedi muhtelif zamanlarda yangınlar, yıkımlar geçirmiş ise de özellikle Büveyhîlerle birlikte bölgeye hakim olan her iktidarın ilgisini üzerine çekmiş, bölgeyi ziyaret eden pek çok hükümdar, meşhede hediyeler takdim etmiş, ziyarete gelenlerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için vakıflar kurmuşlardır. İlhanlılar döneminde Kerbelâ'ya yapılan belki de en güzel hizmet Hız. Hüseyin'e nispet edilen Hüseyniyye kanalının açtırılmasıdır. Sanki bir nevi Hız. Hüseyin'in ulaşamadığı Fırat nehri, meşhedinin bulunduğu ve de artık insanların yaşadığı bir şehir olan Kerbelâ'ya kadar yani onun ayağına kadar getirilmiş ve şehre hayat vermiştir. Bu arada şehirdeki Hız. Hüseyin'in meşhedi ziyaret için yeterli olmamış olacak ki Hız. Abbâs için de ayrı bir meşhed tesis edilmiştir. Zira muhtelif zamanlarda Meşhed-i Hüseyin'in başına gelen olaylardan birazının bile Meşhed-i Abbâs'ın başına gelmemiş olması, bu meşhedin ilk zamanlarda olmayıp müteakiben inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Büveyhîlerden sonra bölgeye hakim olan hemen her iktidarın Kerbelâ'daki Hız. Hüseyin Meşhedi'ne saygılı olduğu, türbenin tamirinde bulundukları vakidir. Özellikle Irak üzerindeki hakimiyetleriyle birlikte Safevî iktidarının varlığı, atebeler üzerinde Büveyhîler kadar etkili olmuştur.

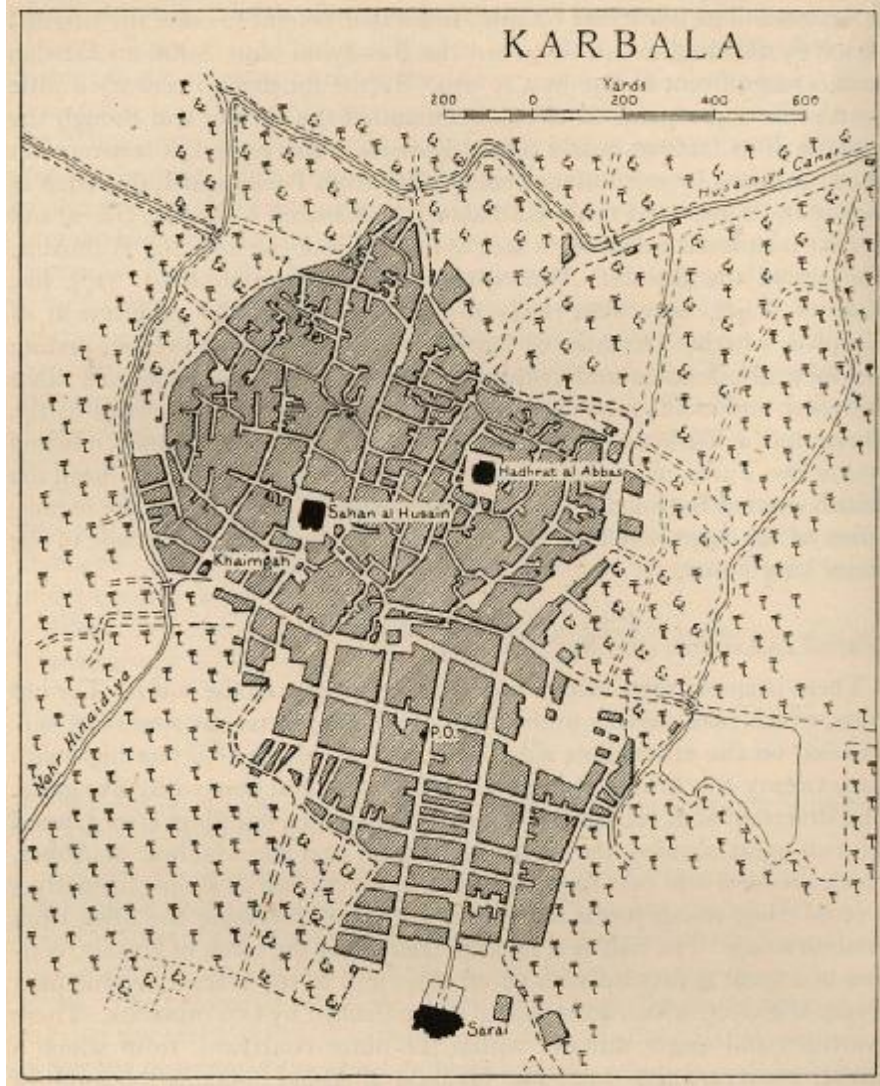
Osmanlıların Safevîlerin ellerinden aldıkları atebeler, müteakip devirlerde her iki devlet arasında ciddi sorunlar oluşturmuştur. Bölgedeki İran nüfuzu ve Şîi yayılcılığı, Şîilerin kutsal addettikleri atebelere yoğun ziyaretleri Osmanlı devletini daima rahatsız etmiştir. Bunlara ek olarak Şîilerin, Kerbelâ'da Hız. Hüseyin'in mescidini devamlı surette genişletmek ve restore ettirmek isteyişleri, buralara defnedilmek için yoğun bir cenaze nakli, atebelere hediyeler gönderilmesi ve Kerbelâ gibi önemli şehirlerde mülk edinimleri bu rahatsızlığı artırmıştır. Osmanlı Devleti, Şîilerin bu isteklerini engelleyebilmek için de bazı önlemler almak zorunda kalmıştır.

Hız. Hüseyin'in mezarı, babasının mezarının bulunduğu Nəcəf'ten daha fazla ziyaretçi çekmiş ve meşhedi ziyarete gelenlerin katkılarıyla şehir zenginleşmiş, buna bağlı olarak da şehrin nüfusu artmıştır. Bu sayede Kerbelâ, Bağdat'tan sonra Irak'ın ikinci büyük şehri olmuştur. Hız. Hüseyin Meşhedi'nin şehrin gelişimine büyük

katkı sağladığı açıkca görülmektedir. Gerçi bu durum bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Özellikle çölden şehre ve burayı ziyarete gelenlere yönelik saldırılar vukû bulmuştur.

Şiîlerin masumane başlattıkları atebe ziyaretleri, özellikle Ehl-i Beyt'e mensup kimselerin mezarları ve makamları da dahil edilerek aşırı boyutlara ulaşmıştır. Bugün Irak'taki atebelerden başka, başta İran'daki Meşhed, Suriye'nin başkenti Şâm'da bulunan Hz. Hüseyin'in kızlarına nispet edilen makamlar ve kabirler ile Hz. Hüseyin'in başının bulunduğu inanılan Şâm Ulu Camii'ndeki bölüm de artık Şiîler için kutsal addedilmektedir. Her yıl binlerce Şiî bu bölgeleri ziyaret etmekte ve de burada Kerbelâ'daki matem günlerine benzer görüntülere şahit olunmaktadır.

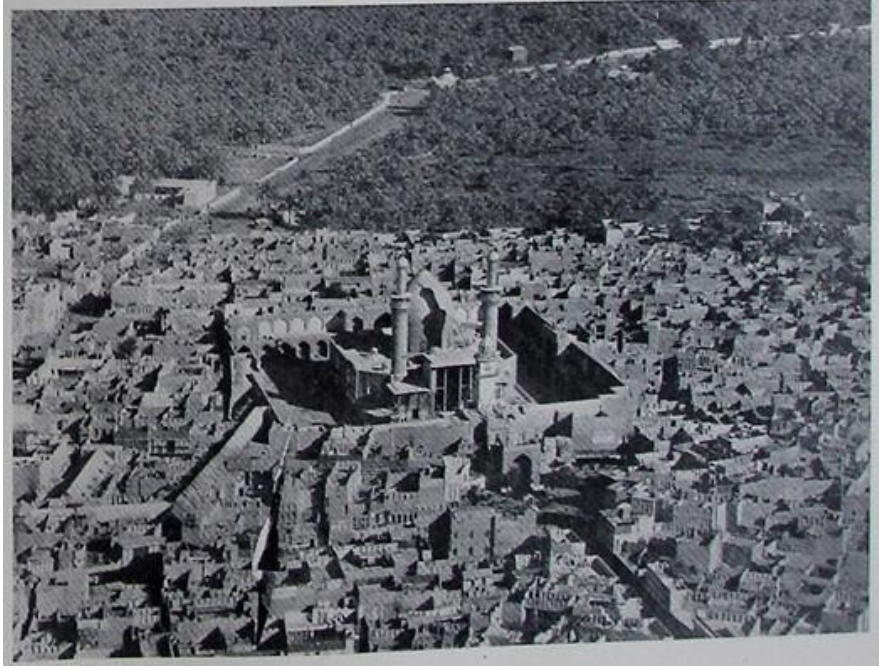
Kroki ve Fotoğraflar



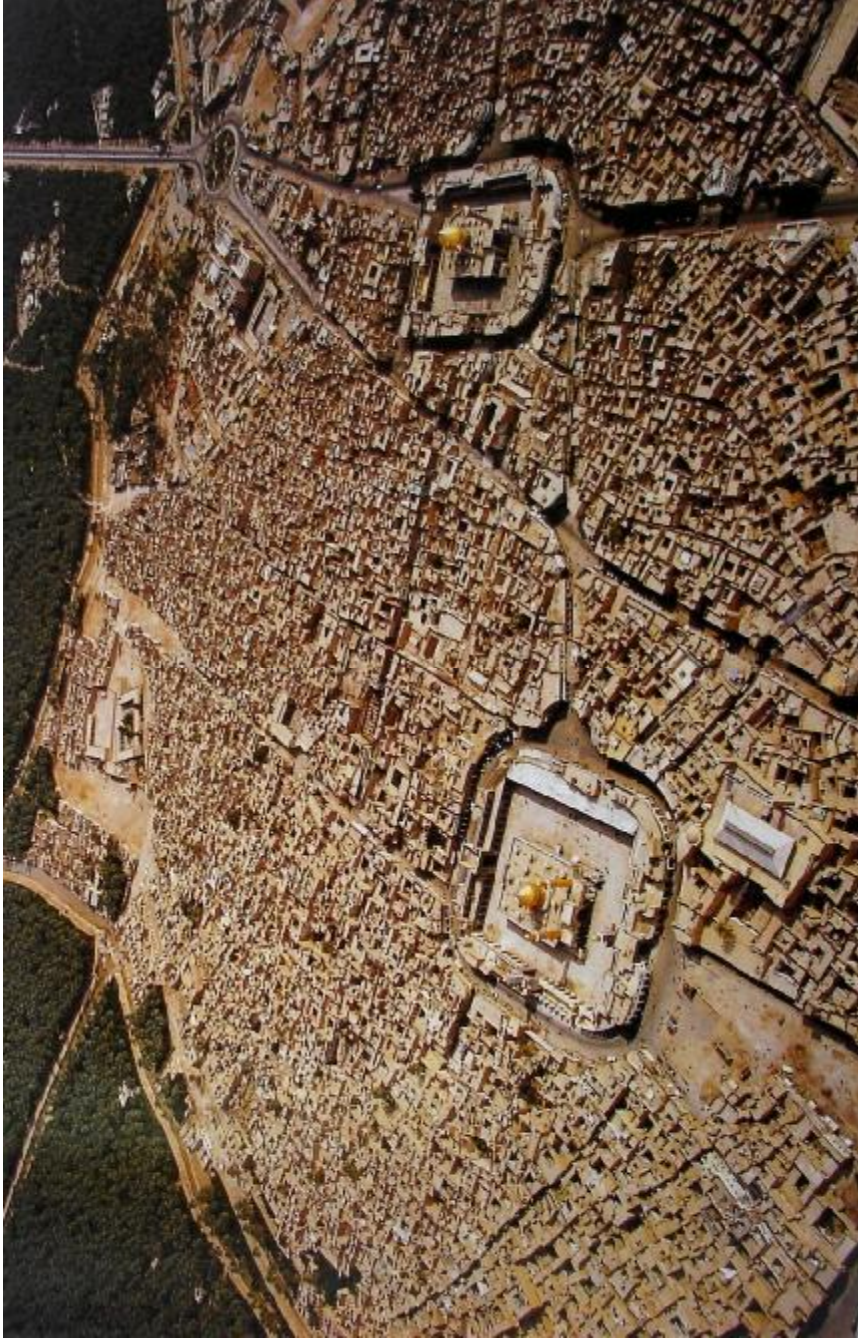
Karbâlâ'nın 1918'deki krokisi. Iraq and the Persian Gulf, Great Britain, Naval Intelligence Division, 1944. http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/karbala_1944.jpg, 6 Haziran 2010.



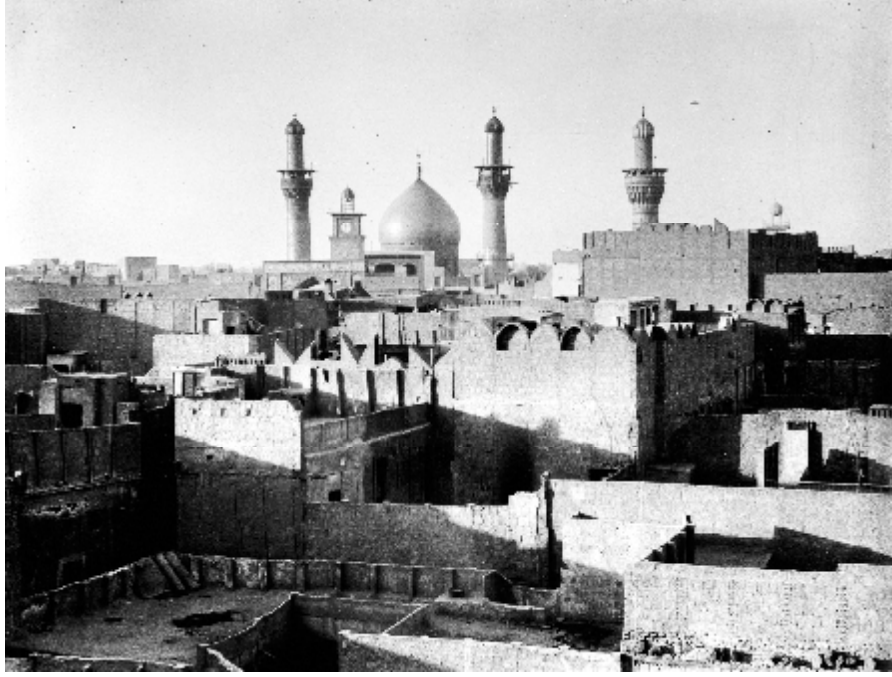
1) Meşhed-i Hüseyin, Matrakçı Nâsuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakyen-i Sultân Süleymân Hân*, (Haz. Hüseyin Gazi Yurdaydın), Ankara 1976, 62-b.



2) Meşhed-i Hüseyin, Kerbelâ, *An Introduction to the Past and Present of the Kingdom of Iraq*, 1946.



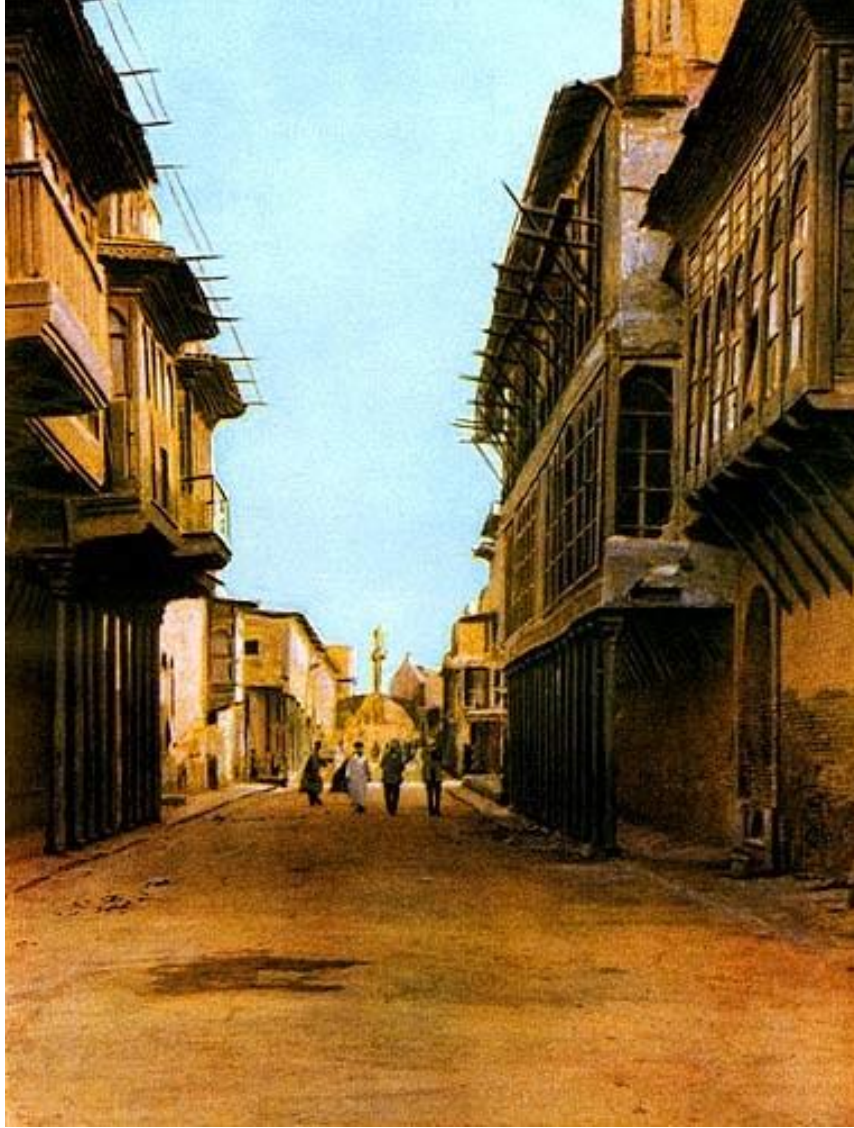
3) Kербelâ Kuş Bakışı Görünüm, *İslam, Art and Architecture*, (Ed. Markus Hattstein-Peter Delius), Könemann, trz. s. 31.



4) Karbalâ (1932) Source: G. Eric and Edith Matson Photograph Collection / Library of Congress. http://en.wikipedia.org/wiki/File:Karbala_07402u.jpg, 6 Haziran 2010.



5) Kerbelâ, Baghdad, Iraq 1936.
<http://www.flickr.com/photos/23911267@N06/2857216235/> 6
Haziran 2010.



6) Kerbela Evleri, 1920.
<http://www.imagesofasia.com/html/asia/karbala-houses.html> 6
Haziran 2010.



7) Kerbelâ'da Bir Cadde, 1932. Matson Collection, Library of Congress, <http://www.flickr.com/photos/pingnews/463177475/> 14 Haziran 2010.